

TANULÓK OLVASÓTÁRA.

ELISCHER JÓZSEF

KIR. TANÁCSOS ÉS TANKERÜLETI FŐIGAZGATÓ

közreműködésével szerkesztik

Dr. JANCsó BENEDEK és Dr. BOROS GÁBOR

KÖZÉPISKOLAI TANÁROK.

III.

SZEMELVÉNYEK

HUNFALVY PÁL TANULMÁNYAIBÓL.

Budapest, 1888.

LAMPEL RÓBERT KÖNYVKIADÁSA.

(Wodianer I. és Fiai.)

Budapest, 1888. Nyomatott Wodianer F. és Fiainál.

Thukydides.

(Felolvastatott a m. akadémia kisgyűlésében. 1841. dec. 20.)

A történetek az élet oktatói, szólt egy régi bölcs. Isten szelleme látható az emberiség történetében, hiszi a keresztyén meggyőzés; a regényző előtt a tények mint rakás kő annyit érnek, a mennyit belőlök a művész-szándék alkotni tud és akar; a magát tárgyba tudó, s az édes viszonyt, melyet tán gyarló de kedves hit mindig óhajtott czél felé mutatni lát, hidegen elemező azt állítja: a történetek magokért valók, ember ne merje bírálni, még inkább féljen saját irányát azokénak gondolni!

De míg azon nézetek miatt az emberiség történeteit egyfelől vallásos tartózkodással tekintjük, másfelől ellentmondásba ötlünk, hogy azt, a mi nagyobb, mintsem hibázó kézre lehetne bizni, mégis csak ember, és csupán ember

írja meg. Tehát itt is, a mit nemünk bir, azt emberi ész alkotja, mely ugyanabból, hol méh gyanánt mézet szí, hol féreg gyanánt mérget eszik; mely botlik, míg járni meg nem tanúlt, s midőn azt tudni látszik, megúntan-e az egyalakúságot, vagy inkább fáradtan az erőködéstől? magát elhagyva, megint botlani kezd. S vannak látatlan, vagy el nem kerülhető csapások, bizonyos értelemben járványok, melyek alatt felejt és veszít, vagy tanul és erősödik.

Ez az emberlétből folyó ingadozás miatt mind eddig sem jutott az ész oly érettségre, hogy nézetei ne változnának. Innen, mit a történetek által megrótnak hiszesz, időfordultával dicsőségre kaphat; s mi tán az emberi méltóságot ezer éves salakaiból tisztította ki, s az embert saját lábra állította; azt, meglehet, már a legközelebb században, — elhűlvén a lelkesedés a mindig éber önösség ellenében — gyalázní fogják, hogy miatta szégyen nélkül nem nyughatnak le oly hamar, mint kívánnának. Mert álomba merülni, az a legnagyobb rész előtt boldogság; ha betegséggé válik is, az alvó nem érzi. E változás és örök indulás közepett hol azon halandó, ki nem mozdúlva fesse a hatalmas folyamnak néhány hullámait, melyek látkörében támadnak és sülyednek? Azonban va-

lamint nekünk a föld éjszaki oldalát lakóknak, bár merre forduljunk is, a nap mindig délről süt: úgy az igazság és erény, melyek egyedüli gyöngyei az elmének, soha nem szünnek meg vezércsillag és irány-tű lenni, melyek után különbözik a jobb a baltól. A történetírás tehát minden korban lehető, sőt dolgozik is fáradhatatlanul. S a mely író egyediségéből annyira ki tudna vetközni, hogy saját érdekét nem ismerve, a közöst tartaná folyvást szeme előtt, semmi, bár fényes hibának nem hódolna, s mindig a szent igazságnak gyujtaná örök világát: azt a szenvedély és önösség bántaná ugyan ideiglen, de az önösség hült pillanatiban a józanság mindig támogatná. S mivel ily író nem saját, hanem az emberiség szemével látna, valószínűleg a történetekben Isten szellemét állítaná előnkbe. Ily tisztán azonban ember nem tud látni, s újra emlékezünk arra, hogy a tények rakás kö.

Mind a mellett elhitetem magammal, hogy a történetek emberileg igen, de nem gonosz szándékból ferdítettnek el; s ha nem képzelődöm, ha rövid látásom után következtetnem szabad, önhitetésem valóság is. Nem ismerek kiváló történetírót, ki jeles tehetséggel igazságszeretetet s emberiség iránti hódolatot nem egyesítene magában.

Vannak irók mind az új, mind az ó korban, habár kis számmal is, kik az erényt becsülni, a vétket megvetni tanítják, s a kikhez felhallgat a mindig ifjú emberiség. S azok ki sem avúlnak a korok tiszteletéből. Mint messze tájakról hozzánk érkezett idegen, annál érdekeseb, minél különbözőbb a mienktől nyelve, viselete, szokása, melyek a vizsgáló előtt tanúságosak is, belölk mintegy az emberi lélek sajátságos lenyomata tűnven ki: úgy a történetiró is minél messzibb korból való s távolabb áll műveltségünktől, annál érdekeseb, bár az elme közös gazdagságát új kincscsel nem szaporítaná is.

Azon ritka számú történetirók közt Thukydides, nemcsak korára nézve, majdnem első helyen áll. Hellasban több különösségre találni; ott az emberi szellem csudásan hatott. Homeros költeményei oly korban zengedeztek, midőn az élet magán és állami fejlődése legalsóbb fokon bontakozék, s már Anakreon mi kecsesel és kimondhatatlan szépen éneklí a magát tisztelő és derült élvezést. Alig lépett ki meséjiből a történetírás, s mindjárt Thukydides áll elő vizsgálni az eseményeket, mint a legérettebb tudományú korhoz illő. A marathoni ütközet és a peloponnesosi háború között elfolyt hat-

van év, annyi szellemi csudát mivelt Hellasban, a mennyit, ha eszközt, örökül vett birtokot s a szerzők számát tekintjük, oly rövid idő alatt sehol és soha sem. E csudák egyike valóban Thukydides, ki először mutatta meg, mint kelljen a történeteket megírni.

Azonban a mit Thukydides az eseményekkel tett vala, szigorúan vizsgálván meg azokat, hogy felőlök majd a gondolkodónak kétsége ne maradjon, ugyan azt nem tevé senki ő vele, midőn élete még tudva vala. Pedig az utóvilág, kinek munkáit csodálja, azt magát is ösmerni óhajtja, s tán nem egyedül ama hiú, de természetes ösztönből, hogy ha méltót engedne alkotnunk tehetség és idő, a művel együtt magunkat is ösmerjen a jövő, mint inkább tanulási vágyból, látva követhetni mást, miután nem egyedül csudálni, de tenni is van rendeltetésünk. Thukydidesről csak annyi bizonyos, mennyit munkájában találni, mi nem sok, szándéka lévén a hellenek legnagyobb mozgalmát leírni, tehát politikai történeteket, nem életeket, annál kevésbbé önéletét rajzolni.

Írónk az egész peloponnesosi háború alatt éle, mely Kr. előtt 431—404. tartott. Ezt munkája V. könyvéből tudjuk, hol a nyugtalan békét előadván, az újra nyilván kitört háborúnak

leírásához ilyképen fog: »Azokat is ugyanazon athenei Thukydides írta meg, mint sorban történetek nyáron és télben, míg a lakedaemoniak és társaik az atheneiek hatalmát meg nem szüntették, s a nagy falat és a Piraeust ki nem vitták. Addig összesen huszonhét év telt el háborúval. Mert a közbevetett egyességet ha ki háborúnak nem tartaná, csalatkoznék: nézze bár a tényeket, melyek által felbomlott, s úgy fogja találni, hogy békének nem mondhatni, melyben sem át nem adák, sem el nem fogadják, a mire nézve megegyeztek volt; ezen kívül mind a két fél úgy a mantineai és epidaurosi mozgalomban, mint egyébben vétett; szövetségeseik Thrakéban szintúgy ellenségesek valának. — Tehát az első 10 évi háború, meg utána a kétes hadnyugvás, s az ebből származott új háború összesen annyi esztendei.« — »S tudomásom van a háború kezdetétől fogva mind végéig, mely mások szerint is háromszor kilencz évig tartott. Mert az egész háború által éltem, olyan idős levén, hogy ismeretem lehetett, s figyelemtetvén is, hogy bizonyost tudhassak.«

De mikor született nem tudni. Atyja Oloros volt, kinek nemzetsége Kimontól, Miltiadesnek és Hegesipylenek fiától eredett; Miltiades pedig Ajastól származott, Hegesipyle meg Oloros thrák királynak leánya volt.

Midőn Herodotos az olympiai játékban történeti művét felolvasta, egy sírva fakadt ifjaton észre, s örvendezve mondá atyjának: »A természet tanulásra készíti fiadat.« Thukydides volt ez ifjú.

A szónokságban, azt hiszik, Antiphon volt tanítója, kit maga így dicsér (VIII. 68.), hogy »az erényre nézve egy atheneinél sem alább való, a mi napjainkban legképesebb gondolkodni, s a mit kitalál, elmondani; de a ki nyilvánosan a nép előtt és más vitában nem örömet szól, mivel befolyása miatt gyanakodik reá a tömeg: azért mégis az ügyesbajosokon, ha ki hozzá folyamodik, leginkább tud segíteni mind törvényszéken, mind népgyűlésen.« — Bölcselésre Anaxagoras oktatta.

Scaptesulában felesége után aranybányákat bírt, s midőn a lakedaemoni Brasidas a háború nyolczadik évében Thrakében táborozott, Thukydides ott vezérkedék.

Az atheneik, Amphipolist hatalmuk alapjának tekintvén Thrakében, annak elvesztét felette sajnálták, s Thukydidest, mint ki a kárnak oka volna, kitilták a hazából. Számkivetését a peloponnesosi háború leírására fordítá, mint V., 26. mondja: »Amphipolisban való vezérkedésem után húsz évig távol kelle maradnom a

hontól, számkivételével, jelen valék mindkettőjük viselt dolgainál, tehát a peloponnesosbeliekéinél is, hogy jobban megtudjam azokat. « Ebből az is kitetszik, hogy honfi jogait vissza nyerte.

Halálának ideje, helye hasonlóan bizonytalan. Plutarchos szerint Scaptésulában megöletett, de tetemei Athenébe vitettek, a hol sírja Kimon emlékei között való látható.

Ennyit tudunk az íróról, munkáját, melyet valamennyi kor csudált, bírjuk. A régiek között Cicero emlegeti gyakran. Brutusban az Atticusokról beszélvén, így szól: »Azon időkben, hogy milyen előadás uralkodott legyen, azt Thukydides munkájában lehet legjobban látni, a ki azon korbéli való. A kifejezésekben nagyszerűek, a jeles mondásokban bővelkedők, a dolgok szoros rajzolásában rövidek, s ép azért néha némileg homályosak is valának az írók.« Szintúgy de Oratore munkájában; »Thukydides, ez az én véleményem, szinte valamennyi író felülmúl. Nála oly sűrűek a tárgyak, hogy majdnem szavainak száma a mondásainak számát éri el; továbbá oly helyesen és szorosan találja el a kifejezéseket, hogy bajos megmondani, vajjon nála az előadás teszi-e világossá a dolgot, vagy a mondások világosítják-e meg a szókat.« Ugyanott Herodottal hasonlítja össze: »Annál

inkább lehet Herodotust és Thukydideszt csudálni. Amaz minden akadály nélkül mint csendes víz oly simán foly: ez inkább rohanva siet, s a hadakozásokat is úgy adja elő, mintha csatákat énekelne. A történelemírás, mint Theophrastus mondja, a két író által emelkedett, hogy bővebben és magosabban mert szólni, mint az előtt.»

Démosthenes, mint mondják, nyolczszor írta le Thukydides munkáját, annyira tanúlgatá azt, Plutarchos is magasztalja, mint a ki a tárgyat a szók által igyekszik elérni, hogy az olvasó maga előtt látja a történeteket.

Ezen tisztelet nem szűnt meg később sem. V. Alphonsus arragoniai királyról beszéllek, többször leírta Thukydides munkáját; V. Károly német császár mindig magával hordozta francia fordításban. Casaubonus meg így ajánlja Thukydides: »Azt óhajtom, hogy az ifjúság szorgalmasan forgassa. Higyétek nekem, ifjak, kik a tudományt szeretitek, akár a jeles szónokságot keresitek, akár politikai tudományt, akár történelmi tudást, egy íróra sem fordíthatjátok nagyobb haszonnal a tanulást, mint Thukydidesre.«

A nevezetes író jellemét jobban kitüntetem, ha tulajdon előadását követve, szándékát s utána munkájának modorát mutatom fel.

»Az athenei Thukydides, így kezdi, megírta a peloponnesosbeliek és atheneiek háborúját, a mint egymással hadakoztak, legott kitörtével fogván hozzá, mivel gondolja vala, hogy nagy lesz, s az előbb törtétek között legméltóbb a leírásra; látván azt is, hogy mindkét fél legvirágjában állván, arra teljes készülettel birt s látván, hogy a többi hellenség is hol mindjárt csatlakozik hozzájuk, hol azt szándékozik tenni. Legnagyobb mozgalma volt az a helleneknek és a barbarok egy részének, sőt mondhatni, legtöbb népnek. Ugyanis a mi azelőtt vagy még régebben történt, azt az idő távolsága miatt világosan megtudni nem lehet; azon bizonyságokból pedig, melyeknek hosszas vizsgálásom után hinnem szabad, nem nagy volt ez se háborúra, se másra nézve.« — S hogy mint járt el az események feljegyzésében, azt így adja elő: »A mit mindenik fél vagy háborúra készülvén, vagy már hadakozván élő szóval adott elő, azt pontosan elbeszélni nehéz vala, mind nekem, a mit magam hallottam, mind azoknak, a kik másunnan jelentették; megírom pedig úgy, a mint ki-ki leginkább látszott kellően értesíteni a történtről, gondolván, hogy mindnyájok véleményéhez legközelebb járó mondatott el valóban.

»A háború tényeit ellenben nem úgy akar-
tam megírni, a mint jelenlevőktől hallottam,
nem is a mint nekem látszottak, hanem a mint
csak lehetett, szorgalommal utána járván mind
annak is, a mit másoktól vettem. S azt igen
bajosnak találtam, mivelhogy a jelenváltak
ugyanarról nem ugyanazt beszéltek, hanem a
mily halandósággal és emlékezettel bírtak.
Annak is, a ki olvasni hallja, mivelhogy nem
mesés, kevésbé fog tetszeni a munkám: de ha
azok, a kik az események valóját tudni kíván-
ják, a jövőre nézve is, a mely emberi ter-
mészetnél főgva ilyen és hasonló lesz, hasz-
nosnak találják, az nekem elég. Inkább is örö-
kös kincsnek van szánva, hogysem versenyül
pillanatnyi hallgatásra.« (I. 22.)

Véget érven a háború, Thukydides halha-
talan művé kezdé szöni az anyagot. Legelsőbb
Hellásnak gyengeségét mutatja a régi korban,
mely nem annyira ember- mint vagyonszegény-
ségből származott; mivelhogy míg vad erköl-
csök az utazást bátorságtalanná, s nép-hábor-
gások a közlekedést lehetlenné tették, úton-
állás, tengeri rablás uralkodék. A trójai hadjá-
rat volt az első, a mit közösen vállaltak a
hellének; de az sem oly nagy, mint a költők

által, kik nem a valóságot, hanem a tetszést hajhászták, el van híresztelve.

A Trójából visszatérés után is költözések zavargának még: de alig nyugodott meg Hellás, gyarmatokat ereszte mindenfelé. Azonban Thukydides sokat talála, mit a hagyomány elferdített, sokat, a miről bizonyosat tudni már nem lehet. »A régi dolgokban, úgymond, nem szabad minden állításnak tüstént hinni; az emberek a hajdani történeteknek⁷ hírét, bár honiak is, bizonyítás nélkül fogadják el egymástól, mert az igazság keresése nem gondja a sokaságnak, inkább a kész után nyúl.« Majd következett a perzsa mozgalom, a mely bár hatalmas, még sem hasonlít a peloponnesosi háborúhoz. Ezt, jóllehet az emberek, a miben küszködnek, azt hiszik mindig nagyobbnak, elmúlván pedig, már inkább a régiebbet bámúlják, mégis a ki a tényeket vizsgálja, amannál nagyobbak fogja találni.« De a perzsa háború következéseiben a peloponnesosinak látja magvait Thukydides: mert Athene a fővezérségre (hegemonia) jutván, a lakedaemoniak irigységét támasztá fel.

S már Epidamnos miatt, mely Corcyrának gyarmata, gyanúval nézik a dór népek az ionokat; mert Athene hajóhaddal segíti Corcyrát Korinthos ellen. Ennek követjei Spártában sze-

mére hányják a lakedaemoni népnek, mondván, hogy az fosztja meg a helleneket a szabadságtól, a ki Athene foglalásait elnézi.

»Ha valaki, folytaták, úgy méltán, mi feddhetünk titeket, kivált midőn annyi van, a mit tí sejtteni sem látszotok. Soha tán meg sem gondoltátok még kikkel lesz háború, milyenek az atheneiek, s mennyire egészen mások mint tí. Ujítók azok, gyorsak felfogni s mit felfogtak végezni; tik a meglevőnek őrzői vagytok, újat gondolni nemtudók s a szükségést is alig megtevők. Azok lehetségnél merészebbek, várakozásnál bátrabbak, bajban jóreményűek: tik ellenben a lehetőnél is kevesbet tesztek, a legbizonyosabban sem bíztok, s a bajból soha ki nem lábolni véltek. Azok serények, tí halogatók; azok idegen földre járók, tí honn veszteglők; azok a távollét által is szerezhetni gondolnak, tí félték mást megtámadni, nehogy azt is elveszítsétek, a mitek van. Azok győzván az ellenen, többre vágynak, meggyőzetvén, legkevesbé sem ijednek meg; mintha mások testeivel tennék, úgy védik a hazát, lelkök pedig legghonosabb a hazáért működni. Ha valamit szándékozáván, el nem érik, azt gondolják, tulajdont veszítenek; ha valamit megtámadván, elfoglalják, kevesellik ahoz képest, a mit még teendők;

ha mi vállalatuk nem sikerül, másban reménylik helyrehozni. Csak ők bírják is reménylik is, a mit szándékoznak, mivel gyorsan kiviszik. Úgy fáradnak és küzdenek az egész életen át, s legkevésbé sem élvezik, a mit bírnak, mert folyvást szereznek, mert más ünnepet nem ismernek, mint megtenni a kellőt. Henye nyugalom és reá nem érés egyaránt szerencsétlenség előttök; igazán mondhatni, azért vannak, hogy magok se nyugodjanak, másnak se hagyjanak békét.« (I. 70.)

Még váltogatnak üzeneteket, nem azért, hogy kiegyenlítsék a viszályt, hanem inkább ürügyöt akarván keresni úgy Spárta mint Athene. Itt kiváltképen Périkles tanácsolja, hogy a lakedaemoniaknak nem kell engedni semmiben is. »Azok, úgy szól, mint azelőtt, úgy most is álnokúl viselik magokat. Mondva van, hogy a viszály iránt igazságot tegyünk és fogadjunk egymástól, s mindkét fél bírja, a mi kezénél vagyon: de ők sem igazságot nem kérnek, sem ha adunk, el nem fogadják; inkább háború, mint vitatkozás által akarják a vádakat eldönteni: már is parancsolni nem panaszolni vannak itt.«

Kitör hát a háború, a hellének legnagyobb mozgalma, mit Thukydides ismét megemlít:

»Az előbbi történetek között legnagyobb esemény a mediai, azaz perzsa, s az is két ütközet által a tengeren és kettő által a szárazon ért hamari eldöntést: ellenben ezen háború mind sokáig tartott, mind általa annyi szenvedés érte Hellást, a mennyi soha nem ennyi idő alatt, mert sem annyi elfoglalt város nem pusztult el, részint barbároktól, részint hellen hadaktól (némely a lakosait is elveszítette), sem annyi emberfutás és ölés, részint csatában, részint lázadásban nem volt még. S mit hajdanról a hír mesélt ugyan, de valóság által kevésbé volt bizonyos, az most nem hihetlenné vált, úgy mint: földindulások, melyek a föld legnagyobb részében terjedtek el s legerősebbek valának; napfogyatkozások, melyek a múlt időkhöz képest gyakrabban történének; néhol nagy szárazságok; s innen éhség; s a dögvész, mely nem legkevesebet ártott, sőt némely részt ki is pusztított.«

Mivelhogy Thukydides annyira tud tárgyilag írni, gondolhatnók, ama helyeken inkább a nép véleményét, mint saját meggyőződését fejezte ki, ha hibául lehetne felróni s tudatlanságnak nevezni, a mi a kornak gyengéje s az emberi tudományak lépcsője.

A görög előtt közvetlenül hatott az Istenség, s átugorván a törvények hatásait,

melyeket nem ismer vala, az igazgató kezét vélte látni, mely előttünk a csudánál csudásabb természetrend mögé vonúl. De Thukydides oly kevésbé csügg gyermekhiten, hogy az élő kort is nem ritkán megszegyénitené. A cselekvények szabadság-szükség szülöttei; az ember a tetteinek szerzője, mennyiben gátló körülmények a sikert ki nem ejtik a kezéből, vagy az irányt el nem fordítják. Olyanra nézve, mi nem a lélekből fakadhat, bölcshez illően, nem elkapatott sietséggel ítél, a ki már így írt: »Ugyan az nyárban, új holdkor, a midőn csak, úgy látszik, az történhetik, a nap fogyatkozék délben.« S a lakedaemoniak Attikába ütvén, midőn az athe-neiek, kik régi szokás szerint, mezőiken szerte laknak vala, beköltözének, bajaik említésénél ezt mondja: »Miután bejöttek a városba, kevésnek vala ott lakhelye, vagy menekülése baráthoz és atyafihoz: legtöbben a város üres helyein szállának meg, a templomok s hősek egyházaiba, kivéven a fellegvárét, Eleusiniumét, s ha mi azonkívül még erősen tilos volt. A fellegvár alatti úgynevezett Pelasgikon is, melyet szintén nem vala szabad lakni, s valami pythiai jóslat el is tiltott volt, mondván; »A Pelasgikon jobb ha üres,« mégis a rögtön szükségben lakássá

lett.¹⁾ S nekem úgy látszik, a jóslatban ellenkezője annak, mit vártak, teljesedett be, s hogy nem a törvénytelen lakás okozta a város bajait, hanem a háború okozta a lakás szükségét, mit a jóslat meg nem nevezvén, úgy jövendölt, hogy a Pelasgikont nem jó okból fogják lakni. Ebből s még inkább azután említendő egy helyből világos Thukydides megért gondolkozása, mely, ha korának a természet iránti mély tudatlanságát tekintjük, annál feltünőbb, minél, tapasztalásunk szerint is, veszélyesb azon mezőn ellenkezni a néppel és annak számos előitéleteivel.

Gyakran azon vélemény hallatja magát, mintha a régi világban az egyedek többet nyomnának, mint az újban. Thukydidest olvasván, más nézet támad bennünk: sőt ha a régi világ alatt a görög és római életet értjük — és mást bajos érteni, oly kevés és bizonytalan a többi nemzetekről való tudósítás, hogy az események keletkezésére legtávolabbról sem következtethetünk: az ellenkezőt lehetne állítani, mert új

---

¹⁾ A Pelasgikon a régi pelasg kőfalról nevezett sik föld Athene mellett, a melyet nem vala szabad házakkal beépíteni. A név, valamint a pelasg kőfal, a régi pelasgok egyik emlékezete, a kik hajdan Görögország nagy részét bírták vala.

Európában az államok pyramisok, a melyek hegyei szilárdak, ó Európában inkább homokdombok, melyek tetei változnak, mert aljuk mozogható. Itt a tömeg joggal határozott s a jogos tömegen felüli rész is sokfejű volt, mi nálunk nincsen. De nem is annyira öszhasonlításból látszik ama vélemény származni, mint inkább az ember művészi hajlamából, minélfogva mindenütt egészet siet felfogni, a minek részei, mint eposban, a fő czél és a fő hős felé vonúljanak. A történetek szövege folyton foly, nem szálakért, de szálakból, s mi végett és hová? sejtünk is alig lehet. E végnélkülivel a művész ember be nem tudja érni, azért a nyüstnek egyes bélfonalait keresgéli ki s okul ezekből is: mert vízcepp úgy tükrözi vissza az egész világító napot, mint a tenger színe. Ez emberi hajlamon kívül bizonyosan életírók, mint Plutarchos, tettek legtöbbet ama vélemény alakulásához. A plutarchusokat inkább olvassuk, mint thukydides-félét; innen magasabbaknak látjuk a régi világ embereit, mintsem korukat.

Irónak jellemzésére bizonyosan tartozik megmutatni, hogy mint írt. E végett Perikles halotti beszédét s a dögvész leírását választám.

»E télben az atheneiek azokat, kik ezen háborúban elsők estek vala el, szokás szerint

közköltségen így temeték el. Három nappal előbb kiteszik egy felállított szinben a holtak tetemeit, s ki mit akar, azt áldozza halottjáért. Temetésre kocsik viszik a cziprus koporsókat, minden törzsök részére¹⁾ egyet s ki melyikhez tartozik, azéban vannak tetemei. Egy üres koporsót is visznek borítatlan azok számára, a kiket felszedéskor nem találtak meg. Kíséri pedig, ki akarja, mind városi, mind idegen; a hozzá tartozó nők is jelen vannak siratni: úgy teszik a köz sírba, mely a város legszebb külrészében vagyon. A kik a csatában elesnek, mind abba temetik, kivéve a Marathonnál elesteket: azok erényét t. i. kiválónak találván, ott csináltak nekik sírt. Eltakarítás után a város által megválasztott férfi, ki értelmes belátású s kitünő méltóságú, elmondja felettök az illő dicséretet; azután elmennek. Azon elsők felett Perikles, Xantippos fia, választatott szólani. Elérkezvén tehát a pillanat, előlépe a sírtól egy magas emeletre, mely a végett készült vala, hogy minél jobban halhassa a gyülekezet, s így beszéle:

»Az itt szólottak közöl sokan dicsérték már e törvény meghagyta beszédet, mivelhogy szép azokat magasztalni, a kik a csatából te-

¹⁾ Az athenei lakosság Thukydides idejében tíz törzsökből vagy hadból, nemzetségből áll vala.

mettetnek: én pedig elégnek találom, tett által jeleskedett férfiak megtiszteltetését tettel mutatni meg (a mit ezen köz költségen felkészült sírnál láttok is), s hogy nem kell sokak erényét egy ember által veszélyeztetni, a kinek akár jól, akár rosszúl szól is, higgyünk. És bajos kellőt mondani ott, hol az igazat is alig várják. Mert az értelmes s jószívü hallgató talán keveselli ahhoz képest, mit maga óhajtana és tudna is mondani; a tudatlan, meglehet, sokalja irigységből, ha mit tehetségin fölöttit hall. Mert csak addig türhetők a mások dicséretei, a meddig ki-ki magát is képesnek tartja annyit tenni, a mit hallott: ki annál többet mond, annak már irigységből sem hisznek.

»Miután azonban eleink azt így gondolták szépnek, szükség nekem is a törvényt követve igyekeznem mindeniktek óhajtását és várakozását lehetőségig elérni.«

»Kezdem öseinkről legelőbb. Igazságos és illő nekik most megadni az emlékezés tiszteletét. Mert e földet; melyet ők mindig laktak, erény által máig szabad birtokúl adták által utóiknak. Ők dicséretre méltók; de még inkább apáink. A mit ezek örököltek, ahhoz nem fáradság nélkül szerezték meg ezen hatalmat, melyet bírunk s azt nekünk hagyták. De annak

legnagyobb részét minniagunk, e korban még élők, nagyítottuk; mi láttuk el a várost minden-
nel, a mivel békében háborúban váltig beérje.
A hadi tényeket ugyan, melyek által mindaz megszereztetett, midőn magunk vagy apáink az ellenünk támadó akár barbár, akár hellen háborút merészen visszavertük, tudók előtt emlegetni nem akarván, elmellőzöm: de micsoda intézkedésnél fogva jutottunk ahhoz, mi ország-lás által és hogyan lett nagygyá, azt mutatván meg előbb, azután fogok átmenni ezeknek dicséretére, úgy gondolván, hogy jelenben arról szólni nem helytelen, s az egész gyülekezetnek, a melyben városi és idegen jelen van, hasznos lesz azt meghallgatnia.

»Olyan országlással élünk, mely a szomszédok törvényeit nem irigyli: inkább példánya vagyunk, mintsem utánzói másoknak. És neve, minthogy nem nehányat, hanem a többséget illeti, népországlás (demokratia.) Mert a törvények szerint magános viszonyokban mindnyájan egyenlők vagyunk, a közjog szerint pedig, a ki miben jeles, nem osztályáért, hanem erényeért becsültetik inkább: ha jót tenni bír a várossal, szegény sem gátoltatik a rang híja miatt. A köz dologban szabadon járunk el; s a mindennapi életben az egymás elleni gyanúra

nézve, nem haraggal tekintjük a szomszédot, ha mit kedve szerint teszen, se bűn nélkül való, de a szemnek mégis fájó szenvedéseket nem szabunk. Tehát a magán ügyekben szorongás nélkül mozogván, a köz dolgokban leginkább tiszteletből nem vétünk azoknak, kik hivatalban vannak, s a törvényeknek fogadván szót, kivált melyek a megsértettet védik, s melyek bár nincsenek is megírva, a bűnösre közszégyent hárítanak.

»A fáradságtól mi nyújtunk legtöbb pihenést az elmének versenyek és évi ünnepek meg csinos magán kényelem által, melyben a naponkénti gyönyörködés a szenvedést elüzi. S mivelhogy a város nagy, az egész világról gyűl minden ide, hogy a honi javak élvezése nálunk nem közönségesebb, mint más népek javaiáé.

»A hadi gyakorlatokban is különbözünk az ellenektől. Városunk nyitva áll mindenki előtt, elűzés által nem tiltunk senkit a tanulástól vagy nézéstől, nehogy titkon mit látva gyarapodjék: mert nem bizunk többet a készülletben és tiltakozásban, mint magunk készségében a tetre. Amazok a nevelésben fáradságos gyakorlás által már mint ifjak férfiaság után törekednek: mi lágyabban nevelve, nem kevésbé bátran megyünk a csatába. S ennek bizonyysága, hogy a lakedaemoniak soha sem magok, hanem

mindenkor szövetségeseikkel együtt táboroznak földünkön; de mi ha idegen tartományba be-
 ütünk; ott is a magokét védőket nem nagy baj-
 -jal víjuk meg, s mind többet foglalunk. Pedig
 összes hadainkkal nem találkozott még az el-
 -lenség, mivelhogy hajóseregre is gondot fordí-
 -tunk, s szárazon is sokfelé küldünk csapatokat:
 mégis, ha egy részszel megütköznek s nehá-
 -nyunkat legyőznek, avval dicsekednek, hogy
 mindnyájunkat vertek el, meggyőzetvén pedig
 hogy mindnyájunk által győzettek meg. Ha tehát
 inkább könnyü lélekkél, mintsem nehéz gyakor-
 -lás után, s nem annyira törvénytől hajtva, mint
 saját merészséggel vívunk meg, úgy elsőségünk
 az, hogy a jövődjő bajért előre nem fáradunk,
 s ha bajban vagyunk, nem bátortalanabban
 küzdünk azoknál, kik mindig nyögnek. Városunk
 azért is méltó csudálatra, de még másért is.

»Művészkedünk takarékosan s a tudo-
 mányt puhulás nélkül szeretjük: a vagyon ne-
 -künk inkább tette szolgál alkalmúl, mint di-
 -csekvésre. A szegénységet megvallani nem
 szégyen, de az, ipar által nem lábolni ki belőle.
 Mí a házi és köz ügyekre egyaránt gondolunk,
 s kik munka után élnek is, nem kevésbé ösme-
 rik a városi dolgokat: mert egyedül mí tartjuk
 azt, a ki nem részesül azokban, nem csak ha-

zafiatlannak, hanem haszталannak is. Magunk itélünk vagy határozunk az ügyek felöl, nem tartván attól, hogy a tanácskozás a kivitelnek válik kárára, sőt inkább azért teszszük, nehogy akkor kelljen tanulnunk, mikor már tetthez fognánk. Különbözünk hát ez által is, hogy legtöbbet merünk, s mit tenni akarunk, meg is vitatjuk: holott másoknál egyedül a tudatlanság szül bátorságot, a vitatás pedig gyávaságot. S méltán azok legderekabb lelküek, kik a bajt és a gyönyört legjobban ismervén, még sem kerülük a veszedelmet. Még a jötevéshen is különbözünk másoktól, mivel nem elfogadván, hanem ajánlván szerzünk barátokat; biztosabb az, a ki jót teszen, a mivel az elfogadó hálásan tartozék: restebb ki visszaszolgálja, tudván, hogy jö-téte nem kedvezésbe, hanem adósságba rovatik. Csak mi tudunk bízva a szabadságban, s nem nézve a hasznot, féltés nélkül segíteni mást.

»Szóval, a város egyetemben Hellás tanítója, az egyes ember is nálunk művelődhetik legkülömbözöbben, s képezheti ki a testét legtöbb csínnal. S hogy nem hiú beszéd, miket mondtam, hanem valóság, a város hatalma bizonyítja, melyre azok által jutottunk. A meny nyire tudásunk ér, ő az egyedül, mely mindennél hatalmasabban készült a háborúra; egyedül ő

nem okoz bosszankodást, a megtámadó ellenben, ha vesztes, hogy ilyen amolyantól győzetett meg, s nem hárit gyalázatot az engedőre, mintha méltatlan volna az, a kit ural. S ez a mi hatalmunk nagy jelenségek által kitünő, nem láthatatlan; azért is mind az élő, mind az utóvilág csodálni fog bennünket; nem is szorúlunk se Homeros dicséreteire, se másra, a ki költeményeivel egy pillanatra gyönyörködtessen, holott az igazság meghiúsítja a képzelt valóságot; sőt minden tengert és földet reá kényszerítvén, hogy vitéségünk előtt megjárhatóvá legyen, mindenhol a szerencsének és szerencsétlenségnek állandó emlékeit hagyjuk. Ilyen városért, nem akarván azt elveszíteni, haltak meg ezek elszánt csatában, reméllvén, hogy a fenmaradtak is mindnyájan úgy fognak érette vinni.

»Hosszasan szóltam a városról, meg akarván ez által mutatni, hogy nem ugyanazért harczolunk mi, meg azok, a kik semmi hasonlót nem bírnak, egyszersmind ezek dicséretét is, kik fölött szólok, ez által tevém láthatóvá. El is mondtam már a nagyját, mert mit a városról hireszteltem, azt ezek és hasonlók erényei dicszesítik. S nem sok hellének a tette éri fel úgy a hírt, mint azoké. Az, úgy látszik nekem, mutatja meg a férfi erényt, ha milyennek elsőb-

ben nyilatkozott, olyan marad végiglen; mi most ezeknek osztályrésze. Még az egyébiránt roszaknak is méltán nagyra teszszük vitézségöket a hazáért, mert jó által tüntetvén el a rosztat, közre többet használnak, mint vétettek magánosokban; ezek között pedig senki, se a vagyónért, a várandó élvezést többre becsülvén, nem lett gyávává, se a szegénység biztatásaért, hogy ha megél, tán gazdag lehetne még, nem került a veszedelmet, hanem inkább az ellenség visszaverését óhajtván, s ezt legdicsőbb bajnak itélvén, egy úttal azt visszaverni, s amazokat elérni kívánták, a bizonytalan szerencsét a reménytől várván, a bizonyos felöli harcban pedig önmagukban bizván, s abban inkább a védelmet és szenvedést tartván menekvésnek, mint az engedést, elkerülték a gyalázatot, a csatát pedig megállották, s így rövid percz alatt fényes dicsőséggel, nem félelemmel multak ki.

*Azok tehát így méltóan viselték magokat a városhoz. Ámde a többiek is, kell, hogy azt mind erősebbnek óhajtsák, s ne legyenek bártortalanabb lélekkel az ellenség előtt, nemcsak szóval emlegetvén a hasznát (melyről nektek, kik azt szinte tudjátok, hosszan lehetne beszélni, előadván, mennyi jó van az ellenség visszaverésében), hanem inkább naponkint tettel

hozzátevén valamit a város hatalmához, és azt megkedvelvén; s ha nagynak látszik, tudjátok meg, hogy azt bátor, a szükségést értő s tettekben vetélkedő férfiak szerezték meg, kik ha valami vállalatban veszítettek is, a várost még sem akarták erényeiktől megfosztani, hanem neki a legszebb adót fizették. S testeiket a köznek áldozván fel, magoknak nem avuló hírt s a legdicsőbb sírt nyerték, nem azért, hogy abban feküdjenek, mint inkább hogy dicsőségek alkalmom szerint szó és tett által mindig emlékezetben maradjon. Mert kitünő férfiak sírja az egész föld, nemcsak honn az oszlopok felírása hirdeti őket, hanem idegen országban is az iratlan emlék inkább mindenik elméjében, mintsem a sírban lakik. A kiket tí utánozván, s boldognak a szabadot, szabadnak a bátort itélvén, ne rettegjete az ütközetektől. Ne koldusok, kik előtt jönnek reménye sincs, szánják el inkább magokat, hanem azok, kiknek élete az ellenkezőre fordulhat, s kik előtt, ha mit veszítenek, legnagyobb a változás. Értelmes férfinak rettenelesebb a halált kerülve nyomorognia, mint vi tézséggel és közös reménnyel rögtön kimulnia.

»Azért is azok szülői, kik jelen vagytok, titeket nem szánni, de vigasztalni foglak. Sokféle viszontagságnak indul a felserdült: boldog-

ság, ha kit úgy mint azokat, legdicsőbb halál, s mint titeket, legdicsőbb gyász ér, s ha kinek együtt boldogúlni és kimúlni volt rendeltetése. Tudom, nehéz vigasztalnom titeket, kik mások szerencséjéről gyakran fogtok emlékezni arra, mit tik is valaha bírtatok: nem ismert javak nélkül lenni el, nem fáj, de igenis fáj elveszíteni, a mihez szokva voltál. Azomban, kiknek még arra való koruk van, más magzatok reményével is bátorodjanak; velök az utószülöttek el fogják felejtetni a nem élöket, a várost pedig kétszeresen szolgálják, mert általok nem pusztúl el és bátorságosabb lesz: bajosan ad az kellő és igaz tanácsot, ki egyszersmind magzatokat is nem veszélyeztet. A kik pedig aggok, az élet nagyobb részét, melyet boldogúl éltetek, nyereség gyanánt vegyétek; rövid már az, a mi még hátra van, s vigasztalódjatok ezek dicsőségével is. Egyedül a hír szeretete nem aggik el: az öreg kort nem haszon, mint némely állítja, hanem tisztelet gyönyörködteti.

»Fiai és testvérei azoknak, kik jelen vagytok, titeket nagy tusában látlak. A ki nincs többé, azt minden dicsérni szokta: tí kiváló erénnyel is nem fogtok hasonlónak, hanem valamivel alábbaknak tetszeni. Élőtől irigylik a máséval felérő erényt: de ki már nem állhat

elő, azt nem féltő szeretettel magasztalják. Ha még azoknak, kik ezentúl özvegységben leszte, asszonyi jelenségét is meg kell említenem, rövid intésbenmindentkimondok. Nagy dicsőség nektek, alább nem sülyedni azon erkölcsnél, amelyet bírtok s a minek sem erényéről, sem gyarlóságáról férfiak között legkisebb hír se legyen.

»Elmondtam a törvény meghagyása szerint én is szóval, a mint tudtam: az eltemettek már is részint tisztelvék, részint gyermekeiket a város fogja, míg fel nem serdülnek, közkölségen nevelni, az által mind nekik, mind maradékaiknak ily viadalért hasznos koszorút füzendő. Mert, a kikre az erénynek legnagyobb küzdelmei várnak, azokat legderékabb férfiak is igazgatják. Most már megsiratván mindenik, a kit illik, oszoljatok.«

»Ilyen volt a temetés azon télben, melynek elmúltával a háborúnak első éve tölt el. Alig nyílt ki a nyár, a peloponnesosbeliek és társaik két része, mint első ízben is, beütének Attikába; vezérli vala pedig Archidamos, Zuxidamos fija, lakedaemoni király; s megszállván, pusztíták a földet. Alig néhány napja levén Attikában, az atheneieknél először kezdé mutatkozni a betegség, mely bár azelőtt, mint tudva van, sokfelé kiütött volt mind Lemnosban, mind

más vidékben még sem emlékeznek, hogy valahol ily dögvész s ily ember-pusztulás lett volna. Se az orvosok nem tudák eleinte gyógyítani, nem ismervén azt, sőt magok annál inkább haltak, minél többet jártak betegekhez; se más emberi tudomány nem segíte; s akár-mennyit imádkozának szentségek előtt, vagy jósokat és ilyfélét keresének, mind hasztalan vala. Végre legyőzetvén a bajtól, felhagyának mindennel.

»Kezdődött, mint mondják, legelőbb Aethiopiában, mely Aegyptus felett van, azután Aegyptusba, Libyába s a királynak¹⁾ legtöbb tartományaiba ment által. Athene városában hirtelen ütött ki: legelőbb a Piraeusban támadá meg az embereket, miért is azt mondják vala, hogy tán a lakedaemoniak mérget hintettek a kutakba, mert ott nincsenek élőforrások. Később a felvárosba is behata, s már többen halának. Beszélje már orvos és nem orvos, ki mint tudja, hogy mitől látszott származni, s mit gondol okának, mely annyi változásra bírt elég erővel; én, magam is beteg levén, s másokat is szenvedni látván, elmondom, hogy milyen volt s feljegyzem a miről, ha megint

---

¹⁾ A perzsa királyt érti.

valaha kiütne, a vigyázó megismerheti, előre tudván valamit.

»Azon év, köztudomásra, minden másnál mentebb volt egyéb betegségektől: s ha valaki miben szenvedett is előbb, az ezzé változott. A többi egészségest pedig hirtelen, semmi oknál fogva, legelőbb erős fölhevülés lepte meg, szemveresség és gyuladás; belül a torok és nyelv mindjárt megvéresültek; nehéz lehelet jött ki; majd ezektől tüszkölés és rekedtség származott. Nem sokára a mellre szállt erős köhögéssel a nyavalya, s midőn a gyomorra nehézkedék, azt fölforgatta. Többeket üres csuklás fogott el erős görcscsel, mely néhánynál mindjárt, néhánynál sokkal később könnyült. Külsőleg megilletvén a testet, az nem vala nagyon meleg, nem is sápadt, hanem vereskékes, hólyagocskák és sebek fakadván ki rajta: de belül úgy égett, hogy a legvékonyabb ruhát vagy vásznat sem szenvedte meg takaróul s nem másként, mint csupazon lehetett el; legszivesebben hideg vízbe vetették volna magukat az emberek. Sokan, a kikre gond nem vala, futottak is a kutakra, szünetlen szomjtól gyötörten, s egyre ment akár többet, akár kevesebbet ittak. A nyugodni nemtűdás és álmatlanság mindég sanyargata, jóllehet a test, bár sok ideig tartott is a nyavalya, nem fony-

nyada el, s várakozás ellen állá ki a szenvedést, úgy hogy a kik kilenczed, vagy heted nap belső tüztől meg is romlának, még bírtak vala kis erővel. Mert a baj, mely a föben terjedt legelőbb, felülről kezdve az egész testet átjárta, sokan eszüket veszítve, mások szemeiktől fosztottan menekültek: némelyet felláboltában mindjárt teljes feledség lepett meg, hogy se önmagát, se övéit nem ismerné.

A leirhatatlan nyavalya még másként is súlyosban esett a betegre, mintsem emberi természet megbírhatta volna. S hogy valami más, mint közönséges baj, leginkább ez által tünt fel: a mely madarak és négylábuak emberhúst esznek, akkor, midőn sok temetetlenül hever vala ott, vagy hozzá sem közeledtek, vagy evén belőle, elvesztek. Ezt bizonyítja, hogy az ily madarak fogyatkozása szembetűnő vala, mert sem másutt, sem itt nem láttattak. A kutyák még inkább érezték a viszontagságot, mivelhogy az ember társaságában élnek.

Igy mutatta magát általában a nyavalya, nem említvén számos különösséget, minthogy mindeniknél más más volt. S egyéb baj a szokottak közül nem bánt vala azon idő alatt; a mi volt is, azzá változott. Meghalának pedig, ki gondviselés híja miatt, ki nagyon is ápoltatván.

Egyetlenegy gyógyszer sem vala; melyről mondhatni, hogy bizonyosan segített: mi egynek használt, az másnak ártott. Nem volt biztos tőle, se erős, se gyenge test, mindenkit megragadt, bármint élt vala is. Legiszonyatosb volt az egész nyavalyában a kétségbeesés, ha valaki betegnek érezte magát (mert lelke mindjárt lemondván a reményről, még jobban odaengedé magát, nem álla ellen); s hogy egymás ápolásából ragadván el, mint a juhok úgy hullának el, mi legnagyobb pusztítást tett. Mert ha félvén, egymást kerülték, elhagyva vesztek el, s így sok ház lett üressé ápolás híja miatt: ha jártak egymáshoz, úgy is meghaltak, s leginkább azok, a kik bátorságot mutattak. Ezek szégyenből nem kimélvén magokat, eljárának barátaikhoz, midőn a halottak siratásaiban végre a családbeliek is belefáradtak, nem bírván a nagy szerencsétlenséggel. Azonban a menekültek szánták meg leginkább a haldoklót és a nyavalygót, ismervén a betegséget, s maguk már bátorságban levén. Ugyanis kétszer nem ragadt az emberre, hogy bele halna; miért is szerencséseknek tartják vala, s maguk az örvendetes jelen által a jövődre is biztosító reménnyel voltak, hogy más betegségben nem fognak többé elveszni.

A jelen nyomorúságon kívül az athe-neieket a tanyákról való beköltözés is a városba sanyargatá, s nem kevésbé a bejövöket. Ház nem levén elegendő, s azért a nyarat rekedt kunyhókban húzván ki az emberek, a pusztulás éktelen vala köztök; a halottak egymásra dölve heverték; félholtak fetrengtek az utczákban és a források körül víz után epedve; az egyházak is, melyekben laknak vala, teli voltak benn halottakkal. Mert elhatalmazván a baj, s az emberek nem tudván, mi tevök legyenek, sem szenttel, sem illendővel nem gondolának többé: minden törvény, mely azelőtt a temetésnél tartatott volt, felfordúla: ki a hogy bírt, úgy temett. Sokan illően nem temethetvén, tilosan tevék azt, ha már előbb számos halottuk volt. Idegen máglyát, megelőzván a rakókat, ki rátevén maga halotját, gyújta meg, ki, más gyújtván meg azt, a magával kihozottat veté rá s elment.

Más bünökre is a városban e nyavalya volt első indító. Könnyebben merék, a mit előbb ki nem mutattak volt, hogy szivesen tennék, a gazdagok sorsát, kik hirtelen meghaltak, egynek látván azokéval, kiknek azelőtt semmijök sem vala, s kik majd azokét fogják bírni. Tehát hamar élvezni és gyönyörködni rohanának, a testet úgy, mint a vagyont múlandónak itélvén.

A mi szépnek tartatik, azért egy sem akara fáradni, bizonytalan lévén, nem vesz-e hamarább el, mintsem azt eléri: ellenben a pillanatra édest s magában mindenképen hasznost, szépnek és jónak is vélik. Istennek félelme vagy emberi törvény nem tartóztata vissza senkit, azokat tisztelni és nem tisztelni egynek gondolván, mert úgy láták, hogy egyaránt mindenki meghal, és senki sem tart vala attól, hogy megél a büntetésig, mikor gonosz tetteiért lakoljon: ellenben a rájuk mért halál már kerülgeté, melybe mielőtt esnének, az élet valamijét élvezni kívánák.

Ily nagy szerencsétlenségben nyomorgának az atheneiek, benn az emberek halván, s kívül az ellenség pusztítván a földeket. E nagy bajban, mint történni szokott, megemlékezének ama jóslatról is, melyet az öregebbek mondása szerint hajdan énekeltek volt:

»Dória majdan küldi hadát és társa lesz a vész!« S vitáznak vala az emberek, hogy a régiek ama jóslatban nem dögvészt, hanem éhséget értettek volna; győze pedig jelenben méltán az a vélemény, hogy dögvészt értettek. Mert az emberek, a szerint a mit szenvednek, változtatják meg a régi hagyományt; s úgy hiszem, hogyha ezután megint más dóriai háború törne

ki, s vele éhség találna lenni, bizonyosan erre fogják a jóslatot magyarázni.«¹⁾

Jól érzem, hogy az előadottal Thukydidest nem úgy ismertettem meg, a milyen ő, hanem úgy, a mint bírtam, mégis azt reménylém, a tökéletlen másolás is megsejteti az eredetinek nagyságát és művészetét. A derék munka befejezetlen; már a hatodik könyvben lankad a nyelv hatálya, s ritkúlnak csillámai; a nyolczadik pedig csak vázolat. Hihetőleg az öregség vontá összebb, mit oly nagyszerűen kezdett és folytatott volt Thukydides, s még úgyis végét szakította a halál, mert a mű a peloponnesosi háborúnak 21 évéig terjed csak. Kevésbe múlt az is, elveszett volna Xenophon nélkül, kiről Diogenes Laërtius írja: »Mondják, hogy Thukydides elrejtett könyveit, elsikaszthatván azokat, ő hozta a napfényre.« Hála, hogy Thukydides utódja nem volt irigylője!

---

¹⁾ A Thukydides által felhozott oraculum így szól: ἤσει Δωρικὸς πόλεμος καὶ λοιμὸς ἀπ' αὐτοῦ. Már a λοιμὸς = dögvész helyett, λιμὸς = éhség is állhat, ezért könnyű a jóslatot erre vagy arra magyarázni.

Platoni köztársaság.

Nem tudom, több gyönyört vagy tanultságot lel-e az olvasó Platonnak eme munkájában, melyet Aristoteles *politeiá*-rak nevez, s újabb időben »Platoni köztársaság« vagy »Platoni állam« név alatt dicsérnek vagy gúnyolnak, de bizonyosan nem eléggé olvasnak s még kevésbé méltányolnak. A beszélgetésben elvonuló gondolatokat nem teljesen, de mégis összefüggésben adom elő, miből a munka iránya és célja kitéssék: az előadás szépségét csak ügyes áttétel fogná igyekezni visszaadni; mert Platon nem csak bölcselő tudós, hanem jeles művész is.

1. Sokrates néhány ifjú barátjával öreg Kephaloshoz tér be, hol több másokkal és a sophista Thrasymachossal találkozik. Azt a kérdést kezdik vitatni, hogy miben áll voltaképpen az *igazság* és a *jog*. Thrasymachos ellenében, ki azt állítja, hogy *jog és igazság az, mi az erősnek, tehát az uralkodónak jó és hasznos, ennél fogva az engedelmeskedőnek káros*, Sokrates azt

mondja, hogy megfordítva, az engedelmeskedőnek javát nézi az igazság, minden tudomány és ügyesség nem a maga, hanem a másnak hasznát czélozván.

De a beszéd csak a körül forogván sokáig, *mi nem az igazság*, Glaukon belé szól ¹⁾: Mint-hogy háromféle a jó, úgymond, olyan, mit magáért kívánunk, nem következéseiért, mint az *öröm*; olyan, mit magáért és következéseiért kívánunk, mint az *értelem* és *egészség*; olyan, mit magáért nem, hanem csupán következéseiért, vagy hasznáért keresünk, mint a *gyógyítás*, s minden, a mi fáradságba kerül: tudnunk kell az igazság melyik osztályához tartozik? Mondván Sokrates, hogy a másodikhoz, Glaukon a közvéleményt adja elő az igazság mivoltáról és eredetéről, hogy kitessék, hogy a sokaság azt a harmadik osztályhoz számítja.

2. Mi és honnan van az igazság a közvélemény szerint? így folytatja beszédét Glaukon. Azt mondják: mást sérteni jó, de sértetni rossz; a sértetés rosza felülmúlja a sértés javát: azért megízlelvén az emberek mind a sértést, mind a sértetést, egyezést tőnek magok közt, hogy egy-

---

¹⁾ A beszélgetők: Sokrates, Glaukon, Polemarchos, Adeimantos.

mást nem fogják többé sértegetni, s alkotának törvényeket. azt, mit a törvény kiszab, törvényesnek és igazságosnak nevezvén. Az igazság tehát valami közép a legnagyobb jó között; ha t. i. büntetés nélkül lehetne bántani mást, s a legnagyobb rossz között, ha bántást visszatorlás nélkül kellene szenvedni. Ha az igazságot tisztelik az emberek, nem magáért, hanem azért teszik, mert nem mernek mást bántani: lehetne csak úgy bántani, hogy soha büntetéstől vagy visszabántástól nem kellene tartani, meglátnók, mint tenné kiki félre az igazságot s választani az igazságtalankodást. De *teljes igazságtalanságot* kell ám érteni, olyat, melyet a zsarnokok követnek el s mely, minél nagyobbat vét, annál inkább látszik igazságnak! Mert ha tudni akarjuk, hogy az emberek valóban nem magáért, hanem hasznáért tisztelik az igazságot, róla még a látszatot is le kell vonni, annyira, hogy épen igazságtalanságnak tessenek; úgy azután ki fog sülni, akar-e még valaki inkább lenni, mintsem látszani igazságosnak? Vajjon, ki lesz boldog, az ily teljesen igazságtalan-e, vagy a teljesen igazságos? Ezt, minthogy igazsága ellenére igazságtalannak látszik, kötni, verni, nyársba fogják húzni: ellenben az igazságtalan, minthogy igazságosnak tetszik, hivatalhoz jut,

nőül veheti, a kit akar, leányait annak adhatja, kinek óhajtja, szerződhetik, társulhat kedve szerint, mert igazságtalankodván mindenütt nyer, győz s gazdag lesz, azután barátjait még inkább segítheti, elleneinek még többet árthat; sőt tehetős levén, az isteneknek is fényes áldozatokkal szolgálhat, s így majd még istenfélőbbnek is fog látszani, mint az igazságos.

Hogy az igazságot nem magáért, hanem hasznáért gyakorolják az emberek, még jobban kitetszik, ha tudjuk, mivel szokták azt az ifjak előtt dicsérni. Nem csak ez életben bő jutalmat, hanem halál után is boldogságot ígérnek nekik érte. — Még többet ártanak az igazság hírének azok, kik azt tiszteletre méltónak mondják ugyan, de a hatalmat és gazdagságot is dicsérik s tanítják, hogy az istenek hajthatók, s halotti áldozatokért kitisztítják a bűnösöket.

Ha ezen beszédeket hallják az erényről az ifjak, a kikben valamire való lélek van, nemde alkalmasint így fognak okoskodni: »Vajjon, Pindaros szerint, a magas falat igazságban vagy görbe csalások útján másszam-e meg? Mit használ igazságosnak lennem, ha nem látszom is annak? Mivel hát a látszat többet ér a valónál, s kútfeje minden boldogságnak, az erény látszatját fogom csak magamnak megsze-

rezni. Nehéz ugyan a gonoszságot mindig eltitkolni: ámde semmi nagy sem könnyű. — Azt is mondja talán valaki: nehéz az isteneket megcsalni. De arra ez a felelet: vagy nincsenek, s úgy az emberekkel nem is gondolnak, tehát nincs miért előttük titkolózni; vagy pedig vannak s gondolnak az emberekkel. Úgyde másunnan nem ismerjük, mint csak költőkből és írókból: ezek pedig mind azt tanítják, hogy áldozatok, engesztelő imádságok és ajándékok által lehet őket megnyerni. Már a költők és írók vagy mind a kettőre, vagy egyre nézve sem érdemelnek hitelt. Ha hihetünk nekik, bizvást igazságtalankodjunk, s áldozzunk az igazságtalan szerdékből az isteneknek.

Az így levén, ki fogja már az igazságot az igazságtalanság elejébe tenni? S hogy az így van, ti, az igazság dicsérői, vagytok oka, kik az igazságot soha nem magáért dicsérítek, s az igazságtalanságot nem magáért rosszalljátok. Innen csak egymástól óvakodva, nem magunkat óva, kerüljük az igazságtalanságot.

3. Glaukonnak ezen a beszédén örül Sokrates, s késznek nyilatkozik, a mennyiben töle telik, az igazság természetét kikutatni. Minthogy pedig az mind egyes emberben, mind államban találtatnék, ebben, mintegy nagyobb betűjű

írásban, akarja előbb kikeresni. Azért kezd államot alakítani, hogy annak elemeiben találhassa meg az igazságot.

Az állam, úgymond Sokrates, az emberek önelégtelensége miatt keletkezik. Ugyanis ökszorúlnak élelemre, ruhára, lakásra s többegyébre, a miket az egyes csak tökéletlenül készíthetne magának. Összeállanak azért, s munkaosztást teyén magok közt, társulatot alkotnak, mely az államnak első csírája.

De majd nagyobbodni fog az állami tagok száma, minthogy a fejlődéssel együtt a szükségek is szaporodnak, s abban már sokféle kézmíves és művész fog munkát találni. Nehezen kerülük el ezentúl, hogy a határos lakosokkal össze ne ütközzenek: azért biztosság és bátorság kedvéért az államban vitézek is kellenek. Mert a többiek, kinek-kinek saját dolga levén, nem igen lehetnek egyszersmind katonák és vitézek is; minthogy épen a munkafelosztás szüksége képezi az államot, egy ember sokfélét nem tehetvén. Sőt a vitézeket nagy gonddal is ki kell szemelni, minél kiválóbb tulajdonokkal szükség bírniok. Hogy a vitézek igazán *örzők*, ne *orzók* legyenek, nevelni kell őket s tulajdonaikat szelídséggel és bölcseséggel felruházni.

4. A nevelés a lelket és a testet mivelje.

A lelket a *zenészet*, a testet a *testgyakorlás* műveli. A zenészet áll beszédből és zenéből.

A beszédbeli zenészetet mindenféle előadások teszik, melyek vagy költeményeket, vagy valóságot foglalnak magokban. Már a költeményekre nézve vigyázni kell, hogy a növendékek csak azt hallják, ami az erény ébresztésére és szilárdítására vezethet. Főképp arra kell gondal lenni, hogy az istenségről ferde fogalmakat ne vegyenek magokba, hanem hogy megértsék, hogy az istenség a legfőbb tökéletesség.

Azután csak olyan beszédeket halljanak a növendékek, melyek által bennök a *vitészség* és *bátorság* tápláltatik. Tehát nem siránkozó hősöket vagy a haláltól remegőket kell elejökbe adni; nem kell előttök az alvilágot siralmasnak festeni.

Hasonlóképen kell őket az *igazmondásra* serkenteni. A hazugság istenek előtt mindenestre hasztalan; embereknel orvosság gyanánt szolgálhat néha.

De a növendékeket *mérsékletre* és *igazsággyakorlásra* is kell szoktatni.

A beszédek már, a melyek által az említett erények felköltetnek, s melyeket hitregélők és más költők szerkesztenek, vagy *egyszerű elbeszélés* vagy *utánozás*, vagy *a kettőből együtt ál-*

lanak. Így a költemények *lantosak*, *színiek* vagy *hősiek* (lyrai, drámai, eposzi költészet). A mi államunkban legkevésbé sem türhetjük a színi költészetet, minthogy *utánoz*, s nekünk tartanunk kell attól, nehogy növendékeink utánozás által olyanokká legyenek, a kiket utánoznak, p. o. félénkké stb.

5. A zenék közül azt kell az ifjúság számára kiválasztani, melynek összhangzása egyszerű, mert csak ez hat jól a lelkületre. Tehát azon művészeket keressük fel, kik a szépet és illőt jól tudják előadni, hogy mint egészséges helyen lakók, úgy az ifjúság is mindentől épüljön, mert szemeibe és füleibe csak szép művek fognak hatni: s hogy őt a szép és illő, mint üdvös vidékről lengő szél, kis korától fogva a szépnak megszokására és szeretetére bírja. Ez okból ér annyit a zenenevelés, mert általa hatnak legjobban a mérték és széphangzás az ifjú belsejébe, s nevelnek ott szép termésű lelkületet.

6. Testgyakorlás által a leendő vitézek és örök testeit kell művelni. Józanság s önmegtartóztatás legyen a testgyakorlásnak célja.

Minthogy a testgyakorlás nem annyira erőssé, mint inkább szelíd-bátorrá akarja tenni az ifjút, azért össze kell azt kötni a zenészettel.

A testgyakorlás maga vaddá, a zenészet maga puhává tenné az embert.

7. Már az így neveltek közül azok legyeknek az állam igazgatói, a kik leginkább képesek azt megőrizni és megtartani. Ezek kiválasztása nagy gondot igényel, mert más nem alkalmas arra, hogy igazgasson, mint az, ki első ifjúságától fogva mindig jeleskedett, s a hon iránti szeretet által kitűnt.

Mind a mellett is némi mythusra szorúlunk, milyen államban olykor szükséges. Azzal kell majd az igazgatókat, vitézeket, szóval az egész államot mintegy elámitani, hogy mindnyájan úgy, mint most képzeltük, a hazai földből nőttek ki, a melyet azért, mint közös anyjokat védelmezniek; egymást pedig testvérekül kell tekinteniek. Ők testvérek ugyan; mégis az istenség, midőn teremté, az igazgatásra valók lelkébe aranyat, a vitézekébe ezüstöt kevert: a földművelők és kézművesek pedig vasat és rezet kaptak osztályrészül. Mint testvérek tehát legtöbb részben hasonlók egymáshoz; s ha megtörténnék, hogy aranyból ezüst, vagy rézből-vasból arany-ezüst válnék, az istenség meghagyta nekik, hogy az ezüstöt az igazgatók rendéből a vitézekébe, valamint a rézből-vasból lett aranyat és ezüstöt az igazgatók és vitézek

rendjébe tegyék által, mert elmulasztván ezt, veszélynek tennék ki az államot.

A vitézeket azután külön lakokba helyez-
zük, honnan nem csak a külső ellenséget, hanem
a belföldi rendzavarókat is könnyen vissza-
nyomhassák. Hogy pedig ök, az örök, ne válja-
nak a köztársaság megrontóivá, bennök minden
birtok-vágyát gyökerestül el kell fojtani. Azért
magan mit se bírhasanak, s táplálja a közkincs
öket. Sőt tudják, hogy mivel lelkeik úgyis arany-
ezüst, arra nem is szorúlnak. Azt se magoknál
ne tartsák, se vele ne kereskedjenek, különben
vitézekből és igazgatókból földművelők és kéz-
mivesek válnának. A ki előtt az igazgatók és
vitézek sorsa felette szigorúnak és boldogtalan-
nak látszik, vegye eszébe, *hogy az állam czélja,*
nem egy rendnek a boldogsága, hanem az, hogy
minden rendnek azt a boldogságot biztosítsa, mely
neki való; s emlékezzék arra is, hogy az igazságot
egyedül az így alkotott államban találhatni fel.
A vitézek alig teljesítenék kötelességeiket, ha
szigorú életre nem szoknak. Minthogy pedig
általában a gazdagság és szegénység rontja a jó
rendet, a törvényhozó kerülje mindkettőt. A
gazdagság elpuhítja, a szegénység rosszá teszi
az elméket és lázadást okoz. De azt mondja
talán valaki, hogy szegény állam nem lesz képes

magát dús ellenség ellen védelmezni. Sőt az szegénységében találja majd legnagyobb erejét: mert vele más államok, melyek józanságát és tartózkodását ismerik, szívesen szövethetnek, azonkívül ő, mint a melyben a legteljesb egység van, annál könnyebben győz, minél dúsabb az ellene, ki azért nem egy, hanem több államot tesz, mert kebelében bizonyosan pártok vannak. A meddig hát az állam, az egyszerűséget és állandó egyenlőséget megőrzi, addig részeinek teljes összetartása miatt legyőzhetetlen marad. Az pedig csak úgy lehet, ha a zenészetben és testgyakorlásban legkisebb változást sem engedünk; mert abban lehetetlen valamit is változtatni a nélkül, hogy az erkölcsök is ne változzanak. De azért a törvények számát nem kell szaporítani, mert a helyesen nevelt ember magától találja meg mindenben a jót és illőt, a mit közönségesen törvények által szoktak meghatározni. A mi pedig a vallást illeti, az egyházak hová építésére, áldozatok, istenek, szellemek és hősök tiszteletére, s a halottak temetésére nézve, mind azt mi nem tudjuk, más embertől sem tanulhatjuk meg, hanem az istenségtől, mely azt mindennek kijelenti, fogjuk megtudakozni.

8. Az állam megvan, s hitünk szerint tö-

kéletesen van meg. Ha ebben meg kell az igazságnak lennie, hol van hát, s minő?

Az ismeretlent az ismeretesekből lehet megtudni. A tökéletes állam szükségképen magában foglalja az erénynek négy idomát, melyek a tökéletességet teszik, úgymint a *bölcséséget, vitézséget, mérsékletességet és igazságot.*

A *bölcsesség* nem abban mutatkozik, hogy az államnak sok müiparosai legyenek, ámbár ezek teszik legnagyobb részét, hanem abban, hogy az állam maga magát tudja igazgatni. Ez erény pedig leginkább az igazgatók rendében levén, *világos, hogy az állam az igazgatók bölcsesége által lesz bölcsesé.*

A *vitézség* hasonlóan az egész államnak tulajdoníttatik, jóllehet azt leginkább a vitézek bírják, a kik úgy vannak nevelve, hogy tudhassák, mi félelmes, s mint lehet a veszélyeket az államtól eltávoztatni.

Másként van a *mérsékletességgel.* Mérsékletes az, a ki vágyain és kivánságain uralkodni bír, s azokat mérsékelheti. A mi államunk azért mérsékletes, mivel benne a bölcsék igazgatnak, a kik a sokaság vágyait és kivánságait a helyesség és jóság törvénye szerint mérséklék. Világos, hogy ezen erény nem egy rendnek tulajdona,

hanem mindnyájoké, mivel az az egész államban mérsékli a kivánságokat és vágyakat.

Ezek után mi már az *igazság*? Ez azon erény, mely az előbbieket okát és elvét magában foglalja, egyszersmind nekik állandóságot szerez. *Mert hogy az államnak mindenik része csak a magáét teszi, a máséba nem avatkozik*, az az igazság. Méltán tulajdonítjuk ezt azon államnak, a melyben a három rend, úgy mint az *igazgató, vitéz és műiparos* rend, a mások ügyeivel nem gondolva, egyedül a magáét végzi. A *sokügyűség* pedig, mely külömbféle foglalatosságokat összekever, s legtöbb bajt szerez az államban, *igazságtalanságnak* mondatik. — Előbb az államban, mint nagyobb betűjű írásban, akartuk az igazságot megnézni: lássuk most már az egyes emberben.

9. A lélekben különbéléket látunk, mert nagy különbség van az *értelem* és a *vágy* között. Néha nagyon ehetnék, ihatnék az ember, s mégsem eszik-iszik, bár ennie-innia volna is. Tehát őt valami tartóztatja vissza vágyainak kielégítésétől, s az bizonyosan különbözik a vágyaktól. Az pedig az *értelem*. E szerint a lélekben két külömböző rész van, *okos* és *oktalan* rész, vagyis *értelem* és *vágy*. De az oktalan részben is látunk különbséget, úgymint az *indület* és *kivánság*

közt. Az indulat gerjedelem, mely gyakran ellenkezik a kivánsággal, s mely midőn ezzel az értelem küzd, neki segítségül van. De különbözik az indulat az értelemtől is, mi a gyermekben látható, a kiben az indulat már megvan, mikor az értelem még nincs kifejtve.

Ezeknél fogva a léleknek is három része van, mely az államban levő három rendnek megfelel. A kivánság megfelel a műiparos, az indulat a vitéz, s az értelem az igazgató rendnek. Azért nem csak az államnak, hanem egyes embernek is *bölcséséget. vitézséget. mérsékletességet és igazságot* kell tulajdonítani. S ha ez utolsó abban állott, miszerint az állam rendjei csak a magok dolga után járjanak: úgy egyes emberben is az lesz az igazság, hogy az értelem igazgasson, az indulat pedig őt a kivánság mérséklésében segítse, s annyiban neki szót fogadjon. Azért kell az értelmet és indulatot, mint államban az igazgatókat és vitézeket, zenészettel és testgyakorlással művelni.

Tehát a bölcsesség az értelemben, a vitézség az indulatban lakik; a mérsékletesség pedig a lélek ama három része közt, úgymint az értelem, indulat és kivánság között, az egyetértést tartja fenn, nehogy a két utóbbi a harmadiknak, az értelemnek álljon ellene.

10. Az igazságos ember soha hivtelenül, jogtalanul és rosszul nem cselekszik, mert lelkének mindenik része a maga feladatának megfelel s kötelességét teljesíti. *Az gyakorol tehát igazságot, a ki mindig magával megegyez, lelkének három részét mérsékletben tartja, s annál fogva mindig csak egy, soha nem többféle ember.* A milyen pedig magában az ember, olyannak kifelé is mutatkozik keresetben, magaviseletben, szerződésben s tisztségekben, igazságos tettek egyedül azt tartván, mi a lélek amaz összhangzásából ered; igazságtalannak pedig azt, mi attól elüt.

Mi már az *igazságtalanság*? A lélek három részének megháborodása, midőn mindenik a más dolgába avatkozik, s nem akar engedelmeskedni az, minek engedelmeskednie kell. Az igazságtalanság szül csalást, szóval mindenféle gonoszságot.

Az erény a lélek ékessége, szép és jó léte: a gonoszság ellemben a lélek betegsége, rút és rossz léte.

Nézzük immár, ha jó és hasznos-e igazságot tennünk, és szépre törekednünk, akár látatjuk, akár nem: vagy pedig igazságtalankodjunk-e, mikor büntetéstől nem kell tartani? Jóllehet nevetséges volna gondolni, hogy ha mikor a test megromlott az élet nem kívánatosabbé, bár annak minden javait bírjuk is; el-

lebenben, mikor a lélek, mely az életnek oka, az által romlott meg, hogy máson, mintsem azon igyekezzünk, miként meneküljünk az igazságtalanságtól és rosztól, és szerezzük meg az erényt és igazságot, — akkor az életet mégis kívánatosnak tartanók: mind a mellett beszédünkben ide érvén fel, mint magas helyről látjuk, hogy mind államban, mind egyes emberben az erénynek csak egy, a roszaságnak pedig sok időma van, melyek közül azonban leginkább négy szükségel vizsgálat. A jót vagy az erényt ismerjük. Neki, tekintve az államot, két neve van, mert ha *egy* ember válik ki és országol, *királyságnak*, ha pedig *többen válnak ki* és országolnak, *előkelők uraságának* (aristocratia) nevezzük.

12. A nők és gyermekek közösségének hosszas előadása után *Glaukon* kétségét fejezi ki, *ha lehetséges-e olyan állam, a melyet imígy alkottak?* Mire Sokrates azzal felel: Emlékezzünk meg, hogy az igazságot keresni, s azt megtudni volt feladatunk, minő a teljesen igazságos ember vagy a ki hozzá legközelebb ér; hogy az igazságot eszmény végett kerestük s kérdeztük; mi által válhatni teljesen igazságossá, s ha ki azzá lett, minő boldognak látszik majd nekünk? minek folytában azt is megvallottuk,

hogy ha közölünk valaki olyan igazságos lehetne, az olyanféle boldogságban is részesülne: de nem volt ám feladatunk annak valóságát is felmutatni. Azért, ha képviselő, ki magának a szépségről eszményt alkot, bár ezt a valóságban fel nem mutathatja is, nem cselekszik rosszul: úgy mi sem hibáztunk, midőn eszményi államot alkottunk, bár nem mondhatjuk is, hogy az ily állam lehetséges; sőt nagyon beérjük, ha tapasztalásban csak némileg is hozzá közeledik valamely állam.

De egy van, a miért leginkább ellenkezik minden állam az eszményi állammal, s megmondom, ha mindjárt kinevetnek vagy üldöznek is azért az emberek. *Míg az államokban a bölcsek nem fognak uralkodni, vagy a királyok és hatalmasak nem lesznek bölcsekké, s a politika egygyé nem lesz a bölcselemmel; míg azok, kik most külön az országos dolgokra s külön a bölcselemre adják magokat, nem lénytelenek avval felhagyni: addig az állam, sőt mondhatni az emberi nem bajainak vége nem lesz; s mind addig a mi államunk sem lát napvilágot!*

Ki az igaz bölcs, s mire kell az állam igazgatásában leginkább nézni? Az igaz bölcs a valódi bölcseséget keresi, s nagyon különbözik az álbölcstől. Amaz a dolgok lényegét törekszik

felfogni, s így *tudományt* szerezni magának, az álbölcs a testi dolgokban, a melyek untalan változnak, s a melyekről csak *látzat*, nem *tudomány* lehet, gyönyörködik. A ki *sok szépeket* lát és hisz, de *magát a szépséget* nem hiszi, sem azt követni nem képes, a ki őt a szépség felfogására vezetné, az inkább csak *álmodó*, mintsem *éber*. Ilyen az álbölcse, s a mit tudománynak hisz, az *álom*, legfeljebb *látzat*, de soha nem *tudomány*.

Minden gondolható dolog kétféle, vagy *teljesen van*, vagy *nincs*. A mi teljesen van, az *változhatatlan, örökké való, eszme*, s arról lehet tudományunk; a mi nincs, arról tudomány sem lehet, arra nézve tudatlanság van lelkünkben. De a kettő közt *az érzékekbe eső dolgok vannak*, a melyek bizonyos tekintetben nincsenek, bizonyosan vannak, s melyekről a tudomány és tudatlanság közti ösmeretünk is van, tudniillik *látzat*, vagy *vélemény*.

A sokaság nem sejti a dolgok lényegét, a mely örökké való, hanem a változó tüneményeken csüng, s látzat vezérli véleményét. Az ilyen nem lehet igazán *bölcs*, hanem csak *látzat-kedvellő* (nem φιλόσοφος hanem φιλόδοξος). Ő sok szépet, sok igazságot gondol látni, de a szépséget, az igazságot magát nem ismeri. El-

lebenben az igaz bölcs ismeri az egy állandót, az *eszmét*. Kik lehetnek már az államban igazgatók és törvények örei? Csak azok, kik a valóságot ismerik, ha egyszersmind tapasztalásban s egyéb erényben sem állanak hátrább, lehetnek és legyenek igazgatók.

13. De Sokrates fejtegetése szerint annak, hogy most a legjelesebb bölcsek hiába valók, nem ők az oka, hanem azok, a kik őket használni nem tudják. Mert nem a kormányos jár a hajós nép után, hogy engedjék neki át a kormányt; az orvos sem kéri a beteget, hogy gyógyíttassa magát, hanem a beteg kéri meg az orvost.

14. *De a mint arról nem tehet a bölcsselem, hogy haszontalannak látszik, úgy nem tehet azon gyalázatról sem, a melybe az álbölcsek keverik.* Az igaz bölcs el nem fárad, meg sem állapodik, míg azt el nem éri, a mi után vágyódott. De a milyen kiváló és ritka az ilyen bölcs természet, olyan sűrű veszély kerülgeti is. Mert a hány jó tulajdonságot kell benne dicsérnünk, annyifélettől is tartani lehet, hogy öt elrontja. Minden növény és állat, minél jelesb természetü, annál könnyebben romlik, ha illő tartást, helyet és időjárást nem kap; mert a rosz mindig nagyobb ellensége a jónak, mintsem a silánynak.

Innen van, hogy a bölcs természetet, ha rosszúl nevelik, csak isten mentheti meg a megromlástól.

S ám nemcsak egyesek nevelnek rosszúl, hanem még inkább a közönség, mely apraját-nagyját azzá teheti, a mivé tenni akarja, midőn gyűlésen, vagy törvényszéken, színházban vagy táborban fenhangon részint gáncsolja, részint dicséri, hogy hegy-völgy hangzik a gáncstól és dicsérettől. Már melyik ifjú állhat ellene? mi-csoda magánnevelés gátolhatja meg, hogy az ifjú ilyen gáncs vagy dicséret hullámatiól ne ragadtassék el, s mindenben a sokaság után ne járjon? Kivált mikor ez büntetéssel is nyomositja a rábeszélést, ha ki hajlani nem akarna. *Nincs, nem volt, nem is lesz más erkölcs, hacsak isten nem segít, mint a milyenre a sokaság tanít.* S az álbölcsek, a kik fizetésért tanítanak, csak azt veszik bölcseségnek, a mit a sokaság javall.

Eddig nincs állam, melyben a bölcselő természet, mint idegen földbe ültetett növény, nem romlanék. De juthatna csak egyben is uralkodásra, majd látnók, hogy az isteni csak istenit hoz elő. Nehezen fog az ugyan megtörténni: azonban még sem lehetetlen.

15. Elöttünk bizonyos, hogy a ki a törvények öre akar lenni, annak sok kisérteten és ta-

núláson kell keresztül mennie, hogy edződjék s mint tüzet álló arany, szilárd legyen. A lélek három részét megkülönböztetvén, tudjuk, miben áll az igazság, mérsékletesség, vitézség és bölcsesség. Hogy valaki ezeket teljesen belássa, hosszabb úton kell haladnia: a törvény öre tehát nem elégedhetik meg azoknak ilyen-amolyan ismeretével. Pedig az nem is a legfőbb még: legfőbb a *jóság eszméje*. Valamint a nap az égen nem csak azt teszi, hogy láthatjuk a dolgokat, hanem ezeknek életet is ad; úgy a jóság nemcsak megmutatja az igazságot, mérsékletességet, vitézséget és bölcseséget, hanem azt is teszi, hogy valóban jók legyenek. A nap a látható, a jóság ellemben a láthatatlan örökké való dolgokon uralkodik. Mert a dolgoknak két neme lévén, *láthatatlan* és *látható*, mindegyike ismét két rendre oszlik el, melyek egyike a *dolgokat*, másodika *azok képeit* foglalja magában. Az érzékekbe eshetők vagy láthatók részint magok a dolgok, részint képeik, a mint azokat vízben vagy tükörben látni lehet. Hasonlóan az ész által felfoghatók is, részint a *tiszta eszmék*, részint *alakok*, melyek az érzésekbe jutnak. A dolgok ezen négy osztályának a lélek négy működése felel meg: úgymint a tiszta eszmékre nézve az *elmélkedés*, az eszmék alakaira nézve a *gon-*

dolkkodás; a látható dolgokra nézve a *szemlélés*, a dolgok képeire nézve a *képzelés*, (*νόησις, δεικνοια πίστις, εικασία*).

A látható világ barlang; a nap benne az ott világitó tűz; a felmenetel s a fentlevők látása a lélek emelkedése az ész által gondolt helyre, hol a *jóság eszméje* uralkodik. Ki azt egyszer meglátta, szükségképen minden helyesnek és szépnek okául veszi, mely a látható helyen is a világosságot s ennek forrását, amott fenn pedig az igazságot és észet szülte; de ő egyszersmind restelli azontúl az emberi ügyeket, s lelke mindig felfelé vágyódik. Nem is csuda, ha ő az isteniek látásából leérkezvén, az emberi dolgok körül ügyetlenül forog, s míg a homályt megszokja, nevetségessé válik azok előtt, a kikkel törvényszéken vagy egyebütt az igazság árnyékai felől vitatkozik, s a kik magát az igazságot soha sem látták. A ki azomban tudja, hogy a szem szintűgy homályosodik, midőn setétből világosba, mint midőn világosból setétbe jut, kevésbé neveti azt, a ki világosabb életből jöven a homályban nem lát, mintsem azt, a ki tudatlanságból érkezvén a nagyobb fény által vakíttatik el.

16. De államban tisztviselővé és igazgatóvá se a tanúlatlan nem lehet, ki az igazságot

nem ismeri, se az nem, ki a bölcelemben váltig időzött: amaz nem ismer irányt, melyben magánosan vagy nyilvánosan cselekedjék; ez magát a boldogok szigeteibe gondolván, resteli a fáradozást. Azért, hogy ilyen igazgatóink legyenek, a helyes nevelésre kell gondot fordítani. Miután a leendő igazgatók a szükségesekre megtanítottak, s gyakorlás által is erősítették, harmincz éves korukban öt évig a bölcelemre adhassák magokat; azután vissza készttetessenek a barlangba, a hol háborúval s az ifjak igazgatásával töltsenek tizenöt évet. Azután legyen már érkezésök azon legfőbbnek látására fordúlni, a mely mindennek világosságot ad, hogy azt mint eszményt használva, magokat, az államot és az egyeseket ékesítsék, s a helyökre lépendő ifjakat neveljék. Midőn pedig a boldogok szigeteire költöznek, az állam tegyen nekik tisztességet, s hogy Pythia rendelni fogja, akár úgy mint isteneknek, akár úgy mint istenes boldogútnaknak.

17. E hosszú kitérés után Sokrates ismét ott veszi fel a beszéd fonalát, a hol elhagyta volt, midőn a négy rossz állami szerkezetet és lelkületet kezdte előadni.

A négy rossz szerkezetnek külön-külön neve van. Az első az, mely Krétában és Lake-

daimonban találta; utána következik a másod helyen dicsért *kevesek országlása* (oligarchia), mely teli van bajjal; attól különbözik s rendre követi a *népországlás* (demokratia); végre a tiszta *zsarnokság* (tyrannis) a negyedik és végső állami nyavalya. — A minők az állami szerkezetek, olyanok szükségképen az emberek lelkületei is: *mert az állam nem szerkezik cserfából vagy kősziklából, hanem az államokban uralkodó erkölcsökből.* Ezek szerint a léleknek is öt idoma van. Az, mely az *előkelői országlással* (aristocrazia) megegyezik: a jó és derék embernek lelkülete; a többi mind rosszabb, úgymint a *dicsvágyó*, mely a lakedaimóni alkotmányhoz hasonlít, azután az *oligarchiai, népországlási* és *zsarnoki* lelkület. Ez utolsó, mint legigazságatlanabb, teljes ellentétben áll a legigazságosabbal; ezen látjuk meg, vajjon a teljes igazságatlanság boldog-e vagy boldogtalan?

18. Tudni kell előbb, hogy *minden alkotmányi változás a hatalmon levők meghasonlásából ered*: mert míg ezek, bármi kis számban legyenek is, egymással egyezők, addig elmozdithatatlanok. — Minden, a mi van, betöltvén nagyobb kisebb körét, a mint hosszabb vagy rövidebb életü, azután elromlik. Annálfogva meghasonlás lesz a lélekben, mert a réz és vas

a föld felé, az arany és ezüst meg az erény és a régi alkotmány felé vonzanak. Az igazgatók majd úgy csillapítják el a háborgást, hogy a földet és a lakokat magános tulajdonnak osztják ki; mi által az előbbi védettek, szabadok, barátok, élelmezők most zsellérekké és szolgákká lesznek. Így ered a *birtok országlása* (timocratia), mely közepett van az *előkelők* és *kevesek országlása* közt, minő a lakedaimoni és krétai alkotmány.

S ez hogyan intézkedik majd? nemde, hol az előkelők, hol a kevesek országlását utánozza, hol saját módon is működik. A hivatalosak tiszteletében, a vitézeknek a földmiveléstől, kézmivességtől és kereskedéstől való visszatartóztatásában, továbbá, a köz étkezésben, testi és hadi gyakorlásban, mindebben az előkelők országlását utánozza. Sajátjai lesznek: attól való *félelem*, hogy bölcsek ne jussanak hivatalba, nincsenek is már egyszerű tiszta bölcseik; továbbá az, hogy inkább háborúra termett férfiakban bízik; hogy *szolgákat* becsül, kik hadi dolgokban s találmányokban kitűnnek; végre, hogy mindég *háborút visel*.

Minő lesz már ez alkotmány szerinti ember? Magára tartó, kissé nyers, tanulmányt szerető, de nem szónok; némely szolgák iránt

kemény, de azokat meg nem veti, mert mívelt ember; szabadok iránt szelíd, igazgatók iránt engedelmes; dicsvágyó, nem uralkodás, hanem hadi jelesség által akarván kitűnni; testét gyakorolni és vadászni szerető; míg fiatal, megveti a pénzt, de utóbb megszereti, mert benne van a pénzszomj, s nem egyenest tart az erényre, *el- vesztvén a legjobb őrt, a zenészet által kimívelt értelmet, a mely az erénynek egyetlen megtartója,* — ilyen a dicsvágyó (timokrata), a ki a birtok- országlásnak képe.

19. A birtok-országlásból (timokratia) *kevesek országlása* ered. Minden dicsvágyónak a vagyona elősegíti az alkotmány romlását. Az emberek előbb új kiadásokat gondolnak ki, melyekre reá magyarázzák a törvényeket, midőn a régi erkölcsöket megvetik: azt egyik a másiktól látván, sokan indulnak ez útra s pénzke- résetre adják magokat. De minél inkább tiszte- lik a pénzt, annál inkább megvetik az erényt, tehát köztök csak a gazdag becsültetik, a szegény pedig megvettetik. Azután törvényt alkotnak, melynél fogva a gazdagság határozza meg az országlást s hivatalba ne jusson senki, mint az, ki nagy vagyont bír. Így támad a kevesek or- száglása.

Hibái leginkább ezek: Olyan az, mintha a

hajónak kormányzását nem a legügyesebb kormányosnak, hanem a pénzesnek adnák által: tehát a mit sokkal kisebb dologban senki sem akarna tenni, azt az államban teszik. Azután a kevesek országlásában nem egy, hanem két állam van, a gazdagoké és szegényeké; ezek amazok vesztét keresik minduntalan. Továbbá, a mit eleitől fogva mindig rosallottunk, abban a sokügyiség is divatozik, mert ugyanazok földmívelők, kereskedők és vitézek is. Legnagyobb hibája pedig az, hogy megengedi a jószág-eladást, mi által okvetetlen elszegényednek a gazdagok, a kik azután már se nem vitézek, se nem kézmivesek, hanem *pór-szegények*. A vagyont elköltötte ilyen ember tehát nem egyéb, mint emésztő, vagyis *here*, a méhrajnak betegsége; csakhogy a méheknél levő szárnyas heréket az isten fulánk nélkül teremtette; ám de a két lábú herék csak részben fulánk nélküliek, részben fulánkossal, mert ők vagy koldusok vagy gonosztevők. Im ezek bajai a kevesek országlásának, vagy oligarchiának.

20. Következik a néporzáglás (demokratia) és népuriás lelkület vizsgálása. Néporzáglásra változik az oligarchia épen azon javak túlsága által, a melyeken alapszik. Az oligarchák, a kik vagyonuk által jutottak az igazgatásba, a

tékozló ifjakat azért mulasztják el törvénnyel megfékezni, hogy birtokaikat megvehessék. Nehéz egyaránt gazdagságot és józanságot szeretni: a kevesek országolásában tehát elhanyagolják ezt, s türik azt, hogy fegyetlenség által szegényedjenek el az emberek. Ezek már fulánkosan és fegyveresen ülnek a becstelenségben a gazdagok vesztét forralván, sújításra esengvén. A pénzesek, vagyonra szegzett szemeikkel nem látják ezt, s rendre kizsákmányolnak mindenkit, a ki magát alájok ereszti. S valamint az uralkodók azt a törvényt mellözik, mely az elszegényedést gátolná, úgy a másikat sem sürgetik, mely az erényre szörítaná az embereket. Ez által történik, hogy míg az uralkodók rossz akarattal engedik eltelni az alattvalókat, addig magok és övéik puhaságban és fénykezésben leledzenek. Valahányszor ez árnyékban hízóttak gyűlésben vagy táborban a napbarnította szegény soványok mellé jutnak, ezek bizonyosan megvetik őket. S a mint beteges test kívülről kis csapástól, néha a nélkül is, lesújtatik: úgy bomlik az olyan állam az elégedetlen részéhez csatlakozó külszövetség által, néha ily szövetség nélkül is. A szegények felülkerekednek, s a kevesek országolásából népországolás lesz.

S az miként fog intézkedni? Szabad abban

a lakosság, szabadsággal teli az alkotmány; kiki úgy rendezí életét, a mint kedve tartja. Legnagyobb külömbféleség van benne, s mint-hogy felette tarka, azért sokak előtt igen szép, sőt legszebb. Nincs kényszerűség hivatalt viselni, ha ki nem akar, vagy szót fogadni, ha nem tetszik, vagy háborúba menni, avagy békében lenni másokkal, hanem ezt is azt is kiki akkor teszi, a mikor tetszik. A kiket halálra vagy számkivetésre ítélnék, azok fel sem veszik, hanem mint hősök, úgy járnak a közönségben. Annak elnézése meg mi dicső — a mit pedig államunk alkotásában leginkább sürgettünk, hogy senki se jusson az országlásba, ki előbb nagyon s kellően rá nem készült — mondom, mi dicső ám ezen aprósággal való felhagyás, hogy kiki, bármilyen foglalatosságból kerül is elő, alkalmas az uralkodásra, csak a tömegnek tessék! Nemde tarka és fejetlen ez alkotmány, mely egyenlőnek egyenlőtlennek egyenlőséget oszt!

Lássuk a népurias lelkületet, s legelőbb azt, hogy miként származik.

A fősvény oligarcha ember eleinte némely kivánságait elfojtja, másokat kiüz, mert még bizonyos szemérem és illem maradt meg az ifjúnak lelkében. De majd keletkeznek benne rokon kivánságok, minthogy rosúl van nevelve,

s ezek a többiekkel társulván, végre elfoglalják a lélek várát, a melyet szép igyekezetektől és igaz tudománytól üresnek találnak. E helyett hazugság, hizelgés, álvélemény támadnak benne; s ha valaki segítségére akarna is menni a fösvény természetnek, azok becsapják előtte az ajtót, a szemérmet együgyűségnek híják s gyalázatosan kivetik, a mérsékletességet gyávaságságnak nevezik, s lábbal tapodják, a józan költekezést vadságnak és fukarságnak adják ki. Úgy azután megkoszorúzzák a fejetlenséget, elvetenülést, nagy szemtelenséget és tékozlást, ezt nagyszerűségnek, a szemtelenséget férfiaságnak, az elvetemülést míveltségnek, a fejetlenséget pedig szabadságnak nevezvén.

21. Hátra van még a legszebb alkotmány és a legszebb lelkület; a zsarnokság a néporzáglásból fejlődik, mint ez a kevesek országlásából, a czélzott jónak túlsága által. Néporzáglásban a szabadság uralkodik; miért is mondják, hogy szabad természetűnek csak néporzáglásban érdemes élnie. Tehát a néporzáglási állam, szabadságra szomjas lévén, ha igazgatói rosz töltögetők, s kelleténél többet adnak inni a tiszta vegyületlen szabadságból, hamar megrészezszik. Ekkor már azt szidják, a ki a népnek nem akar annyit adni, mennyit az inni

kiván, s ha volna, ki szót kész fogadni, azt szolgálkúnek tartják s elnyomják. A telhetetlen szabadság mindenüvé terjed, még a barmokra is elragad. Az atya egyenlő a fíjával, mert fél tőle; a fiú egyenlő atyjával, mert megveti; a tanító tart a tanítványtól, s ez fel sem veszi azt; szóval, az ifjak közé vegyülnek s nyájaszkodnak velök. Egyenlőség van férj és nő, úr és szolga között, s a példabeszéd szerint, milyen az úr, olyan az ebe is. Mindezt összefoglalván, oly gyengévé lesz a hazafiak lelke, hogy mindenkire haragszik, a ki bár minő engedelmességet kíván, s hogy neki sem írott, sem iratlan törvény nem kell.

Azonban a mely betegség a kevesek országglását, ugyanaz rontja el a népországglást is. *A túlság mindig romlásra viszen, időben. fűben, növevényben, állati testben és államban*: így a felette nagy szabadság is a legnehezebb szolgáltságba megyen által. Az említett betegség pedig nem más, mint a heverő pazar sokaság, melyet fulánkos és fulánktalan herékkel hasonlítottunk össze. Államban ez az epe, a melyet minél előbb ki kell takarítani, különben elvesz.

Népországglási államban háromféle osztály van. Legtehetősebbje szól és tesz, a többi körülállja a szónokszéket s nem hágy mást szólani.

A második osztály mindenütt kiválik a tömegből, mert rendes lévén, leginkább meggazdagszik. A dolgozó és magának élő nép a harmadik osztály, mely a nagy szám, s ha összetart, a leghatalmasabb. De nem szeret gyülekezni, ha nem részesül a kinyomott mézben: azért részesítik is benne az előljárók, a kik egyre fosztogatják a gazdagokat. Ezek már látván, hogy a nép a rágalmazókra hallgat, a kik őket minden ürügy alatt vádolgatják, kényszerülve, az oligarchia felé hajlanak. Így folyvást keletkeznek feladások és perek. De a nép mindig egyet szeret nagygyá tenni, a ki azután hamar zsarnokká lesz, mihelyt vért ízlelt. Ez most a gazdagokat üldözi, s elveszti, ha nekik nem sikerül öt megsemmisíteniök. S a mit a zsarnokok mindig szoktak tenni, ő is őrizetet választ magának a népből, s erősíti hatalmát.

Államnak, a melyben ez megtörtént, minő boldogsága lehet? A zsarnok eleinte minden ember iránt nyájas, sokat ígér egyeseknek és országúl tenni; adósságoktól ment, földeket oszt. De ámbár a külső ellenséget legyőzte, vagy vele megbékült is, mind a mellett háborút keres, hogy a nép folyvást vezérre szorúljon, s hadi költségektől magához ne térjen. A kiket szabadon gondolkozóknak és elleneinek tud, azokat

az ellenség eleibe rendeli, hogy vesszenek. De az által gyűlöletessé lesz. A kik őt hatalomra emelték, ha tehetősök, ellene mernek szólani. Most ezeket is irtania kell. Nemde különös boldogságban él a zsarnok, kénytelen levén vagy rosszakkal élni, azoktól is gyűlölve, vagy nem élni! S minél inkább gyűlöltetik, annál több örizetre szorúl, melyet majd idegen gaznépből és szolgákból állít össze. A honi nép pedig, mely a zsarnokot nevelte, kénytelen őt és zsoldosait kitartani. — A zsarnok tehát azon emberhez hasonlít, a kiben csak egy kívánság uralkodik, s a kit örjültnek szoktunk nevezni.

Miként válik már a népúrias lelkület zsarnokivá, s boldog-e az vagy boldogtalan? A kívánságok közt vannak illetlenek és gonoszak is, melyeket törvények s jobbféle kívánságok az értelem segítségével féken tartanak.

A népúrias ember már fősvény atyjától neveltetvén, a ki csak a haszonra néző kívánságokat becsülte, az élet szépségére tartozókat pedig mind megvetette volt, ifjú korában olyanokkal kerül össze, kik rosz kívánságaiktól elragadtatnak. Meg kezdi azért atyja fősvénységét és keménységét gyűlölni, de jobb természete még visszatartja s így közepett maradván, népúrias lelkülete lesz. De társai ösztözzik,

úntalan körülzúgják s beléje oltják a vágy fulánkját, hogy minden kívánságot, mely nem rút, kiöljön, s a józanságot egészen kiűzze. Így támad a zsarnoki lelkület, mely örültségében nemcsak embereken hanem az isteneken is uralkodhatni gondol.

Miként él az ilyen ember? Vigadoz, vendégeskedik, mindig új kívánságok csiráznak ki, melyek mind sokat költenek. Előbb hát maga vagyonát tékozolja, azután kölcsönöket szed; ha ebből is kifogyott, s a benne fészkelő kívánságok éhségtől ordítanak, lopni kezd, ha szerét ejtheti, hazája ellen is törekszik, s míg gyenge, rabol, egyházakba tör, embereket lop; ha pedig a nép esztelensége által segítettik, magát a hont kezdi zsarolni. De neki most egész életében nincs barátja, ő másoknak vagy zsarnoka vagy szolgálja. Legnyomorúttabb ember, mert kívánságainak szolgálja; s mert azokat ki nem elégítheti, tehát szegény is; teli van rettegéssel, szóval az államhoz hasonlít, a melyben ő, mint zsarnok kegyetlenkedik. Látjuk, hogy az erénnyel a boldogság, a gonoszszággal pedig a boldogtalanság is jár. De minthogy előbb valaki azt mondta, hogy az volna legboldogabb ember, a ki legnagyobb igazságtalankodásai ellenére igazságosnak látszanék, mert legtöbb hasznot húzna

magaviseletéből, nézzük meg egy képben a valóságot.

Képzeljünk egy szörnyet, a melyben mindenféle ragadozó és szelid állatok fejei együtt vannak, s a mely hol egyiket, hol másikat nyújthatja ki, sőt el is cserélheti azokat. Ezen szörnyet oroszlánnal és emberrel képzeljük összenőttnek, s vonjunk rájuk emberi alakot, hogy belőlök egy nagy embert lássunk. A szörny a kivánsághoz hasonlít, az oroszlán az indulathoz, az ember az értelemhez. A ki állítja, hogy az igazságtalanság jó, s az igazság rossz, annyit mond mintegy, hogy a szörnyet és az oroszlánt nevelni és ápolni, az embert pedig éheztetni és gyengíteni kell, mert jó volna, ha a vad állatok kitölthetnék vágyaikat egymással birkózva, együtt pedig az embert marhatnák és megölhetnék. Ellenben, a ki az igazságot mondja jónak, az azt állítja, hogy a szörnyhöz és oroszlányhoz zárt embert kell segíteni, hogy ez uralkodhassék, s az oroszlán segítségével azon szörnyet is megszelidíthesse, vad fejeit elnyomhassa, szelid fejeit pedig ápolhassa, s hogy a két állat közt a versengést lecsillapítsa s békés, boldog életet élhessen.

22. Im ez vázlata Platon képzelt államá-

nak, melyet *Kallipolis*nak (Szépváros) nevez, s mi azért *eszményi államnak* nevezhetnénk.

A ki az újabb időben a nyugat-európai államok feltüedező betegségeit érzi ¹⁾, s az ajánlkozó gyógyszernek csak hírét is hallotta, talán így kiált fel: ime Platon hellén *communita*! — Szükségessé válik tehát tudnunk azokat az előzményeket, a melyek Platont eszményi állama képzelésére bírhatták; valamint azt is, mint fogadta a hellén tudomány.

23. A körülmények, a melyekre rá akarunk mutatni, következők:

Első: *minden hellén államnak szerkezeti alapja, mely is városi község*, s ha ebből nem fejlődött ki, oda irányult, a mikor azt rendezni kellett. A görög nyelvben nincs is szó, mely e fogalmat: *ország* vagy *állam* jelentené: *πόλις* mind a városbeli mind országbeli községet vagyis államot jelent. Innen Aristoteles értelmezése, hogy a *πόλις* legalább helyi közösség. A polisnak alapeszméjéből sokkal szorosabb egység származott, elméletben és gyakorlatban, mintsem ország eszméjéből származhatik. Kép-

---

¹⁾ Emlékezzék az olvasó, hogy 1851-ben jelent meg az értekezés, a mikor a communismus híre újabb és kevésbbé szokott vala.

zeljünk már hellén városi községet, melynek jogosított tagjai a köztanácskozást, hivatalkodást és hadakozást fő kötelességeiknek tartják, s a kik nem csak rabszolgákon, hanem alávetett vidéken vagy tartományon is uralkodnak, s azonnal érezni fogjuk, hogy azok előtt a közös birtoklás erénynek, az elváló külön birtoklás inkább önzésnek látszhatott. A község eszméjéhez sokkal közelebb áll a vagyoni közössége, mint az ország eszméjéhez.

Második: *a nőnem viszonya a férfinemhez, s a valódi élet mivolta.* E kettő szorosán egybe függ. A kellő és igaz családi élet a nőnem természet szerinti állásában gyökerezik: hol a nő abban az alárendelt viszonyban van a családi úrhoz, a melyben a hellén nemzetnél volt, ott a nő és a nevelés vajmi hamar község tárgyává lesz, a mitől a nő- és a gyermek-közösség nem látszik távol lenni; s a hol a nő nem személyi méltóság szerint, hanem a munkánál fogva egyenlő a férfi nemmel, a mit Platon képzelt, ott is az átmenet a nő és gyermekközösségre nem látszik hosszúnak.

Harmadik az, hogy a perzsa háború után *a hellén községi államokban* legmérgezős pártviszályok emésztették fel a nép országlati erejét. A fejlettség nöttével mindinkább érezhetővé lett

a községi alapnak szűk s az állam érdekei személyes jogélvezeteivé váltak. A bölcsek a szinte elviselhetetlen baj ellen abban kerestek volna gyógyszert, hogy a községi életet családi életté változtassák, amelyben az igazgatók mint családi apák fognak intézkedni. A munkafelosztás elve szerint az emberben csak a község tagját nézték, s e külső viszonynak áldozták fel annak belső személyiségét.

Negyedik a *példák, a melyek gyakorlatot is mutattak* a bölcseknek. Kréta és Spárta híresek valának. Öregek tanácsa, vitéz hadakozó nemzet, az ingatlan birtok lekötése, az ingónak némi közös használata, köz étkezés, közös nyilvános nevelés: úgy látszhatott, ha ez intézetek nem azt eredményezik, a mit a bölcs óhajt, oka egyedül az emberekben fekszik, a kiket jobban lehet nevelni. A görög nemzet dór ága mindenütt hasonló intézetek alatt élt: az athénei bölcs azt gondolta, hogy ha ilyen intézetekhez dór nyersség helyett attikai múza járul, az emberek társadalmi és állami élete legtökélyesb lesz.

Végre Platon nemcsak Minos és Lykurgus példáit, hanem egy kitünő bölcsnek, *Pythagoras*nak eljárását is látta, a kit az ó-kor prófétának tisztelt. Általában azt hitte az ó-kor, hogy Pythagoras mondta ki először: »barátok

közt minden közös ; külön birtokot nem kell senkinek birnia ; « s hogy töle kölcsönözte volna Platon azt, hogy bölcsek uralkodjanak, a nők egyenlők legyenek a férfiakkal, a vagyon közös legyen.

24. Miként fogadta Platon eszméjét a hellén tudomány ? Erre *Aristoteles*nek felöle elmondott bírálatával felelünk. Aristoteles így szól az idézett helyen :

» Miután szándékunk az államot vizsgálva nézni, miféle államban szeretnének leginkább azok élni, a kik óhajtás szerint választhatnának ; részint azon alkományokat kell tekinteni, a melyeket jobbaknak tartanak, részint az elmélet által kigondoltakat is, hogy feltünjék, mi jó és helyes bennök, s ha velök be nem érhetve, más egyebet keresnénk, az hiú bölcselkedésnek ne látszassék. De kezdjük a vizsgálat elején.

Állami községben *minden* vagy *semmi*, vagy csak *némi* dolog közös minden hazafival. Hogy a hazafiak (*πολίται*) semmit közösen ne bírjanak, teljes lehetetlen, minthogy az állam *egyesület*, s legalább az a hely közös, a melyen az állami terjed. De más az, lehet-e minden közös, mit talán közösen bírhatni ?

Ugyanis az állam sokaság, melyet ha nagyon egységre akarunk szorítani, családdá lenne ; a család pedig ez úton egyes emberré

szoríthatnék. Így ha lehetséges volna is azon egység, nem szabad kivánni, mivel az államot megsemmisítené: azért nem is lehet az az államnak legfőbb java, mert az, a mi valaminek a java, nem teszi azt semmivé. De az állam nemcsak sokaság, hanem egyszersmind különbözőkből is áll: innen az nem *szövetség* (συμπυξίς¹⁾, a melyet egyenlők tesznek, p. o. két öszszeszövetkezett állam; nem is *nép*, mely úgy él, mint az arkádiak. Mert a kiből (léteges) *egy* akar lenni, azok különböznek egymástól¹⁾ Államot a viszonzás egyenlősége (τὸ ἴσον τὸ ἀντιπεπονθός) tart fenn, mely viszonzás szabadok és egyenlők közt van. Igaz, jobb volna, ha mindig ugyanazok viselnének hivatalt, mert a hivatal váltakozása olyasféle, mintha vargák és ácsok a művességöket váltanák fel; ámde, a hol az természetnél fogva nem lehet, ott akár jó, akár rossz a hivatalkodás, azt az egyenlők felváltva viseljék. Azután az állam egységét azért sem kell oly szorosan venni, mivel inkább az önelégséges választandó, mintsem az egységes: úgyde az egyesnél önelégségesebb a család, a családnál meg önelégségesebb a város és állam.

¹⁾ Aristoteles szerint: nem csupa varga, vagy csupa orvos stb. tesz államot, hanem varga, orvos, földműves stb., ezeket a *viszonzás* ἀντιπεπονθός tartja össze.

Lássuk most miként rendezzék a birtokot, a kik legjobb országlást óhajtanak.

»Lehet a földbirtok különös, s a termés közös, mit némely nép gyakorol; lehet a földbirtok és annak művelése közös, de a termés osztatik el külön használat végett, mit szintén gyakorol némely nép; lehet végre mind birtok, mind termés közös. — A hol mások művelik a földet s mások bírják, ott könnyű volna a közösség; de a hol a birtokosok magok művelik, ott ez nagy bajjal volna összekötve. Mert az emberek dolgozásra és fogyasztásra nézve nem egyenlők lévén, sokféle vád keletkeznék a többet dolgozók és kevesebbet fogyasztók közt s megfordítva. Egyáltalában pedig nehéz a közösség a mindennapi szükségre nézve, mit leginkább az együttutazók éreznek, de mindnyájan érezzük, a kik legtöbbet azokkal veszekszünk, a kik körülünk felszolgálnak. A közös birtoklás tehát felette sok nehézséggel járna. Ellenben úgy lévén a birtok, mint eddig van, csak helyes törvények által jól rendeztessék, mind a közösségnek mind a különségnek jó oldalait egyesítheti magában: mert *valamennyire közös, egészben pedig elkülönített* legyen. Művelésre és gondviselésre nézve az elkülönítés szükséges, mert kiki a magáéra vigyáz legjobban: helyes használás

tekintetében némileg közös legyen, a példabeszéd szerint, hogy barátok közt minden közös.

»Azt se feledjük, hogy a saját birtok kimondhatlanul kedves: hiába nem szereti magát az ember, az bizonyosan természetes. Az önzést méltán kárhoztatjuk; de az önszeretet nem önzés, hanem az a tulságos önszeretet. Ezen kívül igen kedves dolog, ha barátnak, idegennek vagy társnak segíthetünk vagy örömet tehetünk; ez is a birtok-különözéstől származik. A ki az államot annyira egyessé tenné, hogy a birtok különösege megszűnne, az megfosztana ezen kedvességtől, azonkívül két erényt semmisítene meg, a *józanúságot* és a *nemes adakozást*.

»Azonban a birtokközösséget rendelő törvény igen tetszős külsejű és emberszeretőnek látszik, s a ki róla hall, igen szívesen fogadja tőle vajmi nagy egyetértést és barátságot várván; kivált ha az államban levő bajokat a birtok nem-közösségből gondolja eredni. Pedig azok nem innen erednek, hanem az emberek roszaságából; s ha igen kitetszőknek látjuk azokat, a kik a közös birtoklást óhajtják, ne feledjük, hogy még sem lehet ám azokhoz hasonlítani, a kik meg a birtok-különözést fentartják, mert igen kevesen vannak ezekhez képest. S midőn azt emlegetjük, hogy mennyi baj szűnne

meg vele. Sőt úgy látszik, mintha a birtok közössége mellett teljes lehetetlen volna az élet, és Sokrates csak azért botlott belé, mivel nem helyes alaptól indult ki. Az állam némi tekintetben legyen egységes, de nem lehet az mindenben; az *öszhangzás sem egyhangúság s a rythmus nem egy mérték-ütés*: hanem az állami sokaságot helyes nevelés által kell egységessé tenni, s korántsem gondolni, hogy holmi külső intézkedések tehetnék meg azt, amit csak bölcseség, erkölcsösség s törvények által lehet elérni.

»Azután figyelmezzünk az egész műltra is, a melynek folytatában bizonyosan kitalálták volna a birtok-közösséget, ha annyira jó lenne, mert nehezen van, a mit még fel nem találtak, de jóllehet tudva van is, nem élnek vele, mert rossz.

»Egyébiránt Sokrates államában kétféle s majd nem egyenlő hatalmú sokaság van, s nincs megmondva, vajjon a földművelőknél is lesz-e birtok-közösség? s azért nem lehet tudni, mi tartaná meg ezeket engedelmisségben. Sokrates alkalmasint öregbítené az egyenetlenséget, a melyet távoztatni akar: alkalmasint egy osztályt sem tenne boldoggá, midőn az egésznek boldogságát czélozza, *mert a boldogság nem olyanféle mint a feles szám, a mely egészben lehet, midőn részeiben nincs meg.*«

25. Platon tévedett az állami egységet és egyezést akként fogván fel, mint láttuk: Aristoteles észrevette s megczáfolta. De Platon méltánylására mélyebben kell a dolog természetébe pillantani.

Platon az egyes ember lélegzetét az államban is feltalálja, sőt annyira el van fogúlva nézete által, hogy az államról következtet az emberre. Itt a tévelynek forrása. Az emberben van *értelem*, mely igazgat: van *kedély*, mely a szenvedélynek, szóval, az erőnek kútfeje mind jó mind bal irányban; van *kivánság*, melyen az értelemnek a kedély segítségével uralkodnia kell: eme tényezőkből áll az emberi lélek, a mely egyiknek sem lehet híjával. Az emberek, a munkafelosztás által, többféle rendekre oszolnak ugyan, s együttvéve tökéletes összehatásban teszik a jó államot: de azért nem szűnnek meg *emberek*, azaz *önczélua*k lenni. Az ember, foglalatossága után, melyet neki választás vagy külső ok teszen sajátjává, része lesz ugyan a társadalomnak és államnak, s mint ilyen, alája van vetve az egésznek: ámde ő nem mindestüli (absolut) rész, különben nem lehetne önczélú, szabad, nem volna ember.

Az önczéluság és szabadság az ember belsőjében, *erkölcsi méltóságában*, rejlik, a melyet a

keresztyén szellem hozott öntudatra; azért a keresztyén szellemnek mind tisztább meg tisztább felfogása eszközli az erkölcsi méltóságnak teljesebb becsülését. Ez az erkölcsi méltóság eredezteti azt az igényt is, hogy az ember minden külső viszonyok közt mint jogos lény tiszteltessék, a mely tehát az államban is önönállósággal bír, azaz subjectum, nem pedig csak objectum. Az embernek eme viszonyát az államhoz, *egyetemiségének* vagy *egyetemi oldalának* nevezzük, s ím ebben rejlik másodszer az önczéluság és szabadság. Az országosulás (civilisatio) azon kívül, hogy az embert a külső természet hatalma ellen biztosítja, egyetemiségének valósítását tekinti legfőbb feladatának, minélfogva az ember a külső viszonyok közt is erkölcsi méltóságát érvényesítheti, hogy elényészsziek az ellenmondás, mely okvetlenül megvolna az erkölcsileg szabad és jogilag szabad-talan emberben. Mí tehát az embernek, a mennyiben a munkafelosztás következtében a társadalomnak egy része, *különséget*, a mennyiben pedig erkölcsi méltósága van s az államban is, mint önczélú lény, tiszteltetik, *egyetemiséget* tulajdonítunk. Az ember nem méh, mely mindenestüli rész a rajban, s hogy úgy mondjam, a méhközönségtől külön életet nem él; az ember

erkölcsi méltósággal bír, s joga van külső viszonyait is öntudattal öncselekvőleg intézni: ezt a jogát az állam nem veheti el tőle. Innen foly, hogy a *jog* is más, mint a platoni *igazság*. Arisztoteles, ki az államot helyesebben fogja fel, a jogot is jobban értelmezi.

Mind a mellett nagyszerű a Platon műve; még tévedéseiből is sokat lehet tanulni. Fényoldalai (azokat mellőzve, melyek általában a platoni bölcsélet sarkát teszik, s itt hosszasan elő vannak adva) leginkább következők: Platon az emberi természetet nagyon jól ismeri, azért az mind arany igazság, a mit a nevelésről és a szellem míveléséről mond. A művészet hatását a lélekre oly jelesen rajzolja, hogy minden nevelőnek és szülőnek legnagyobb figyelmére méltó. Az igazságot, bár azt jognak nem ismerhetjük el, az ember természetéből folyó viszonyokban keresi. Platon nem hódol széphangú elveknek, melyek értelmét és alkalmazását már akkor is jól ismerik vala, mert p. o. Trasymachos erősen vitatja, hogy az igazság nem egyéb annál, mi a hatalmasnak jó. — Elmélete szerint az istenség maga osztályozza némileg az embereket: mind a mellett örökös osztályokat nem fogad el. — Az állam rendezésében és igazgatásában a dolgok lényegét nézi

Platon, s. oly magasan áll a mesterember politikusok felett, hogy dicsőség neki, ha ezek által gúnyoltatik. Általában politikai bölcséletét az ember ép voltára építi, s igen távol van attól a régen divatozó ferdeségtől, a mely az embernek kóros létét fogadja el politikai elvnek. Azért a platonai köztársaság eszmény ugyan, de olyan, a melyen sokat lehet tanulni.

93050